KUL
TÚRA
SLOVA

asopis
re jazykovú
ultúru
terminológiu

Orgán
azykovedného ústavu
udovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

án Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Klára Buzássyová, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Anna Rýzková, Ján Sabol, Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

KRÁĽ, Á.: Technika reči a ortoepia v Divadle P. O. Hviezdoslava v Bratislave 289
MASÁR, I.: Vlastnosti termínu (Derivatívnosť a iné vlastnosti) 294
UHLÁR, V.: Skrátené osobné mená (i prímená a priezviská) 300

Rozličnosti

Príležitostné slová typu *šarkaniáda*. J. Jacko 306
Chala. V. Patráš 308
Snenie, snívanie, usínanie. K. Palkovič 310

Správy a posudky

Ako sa stať dobrým rečníkom. J. Klincková 310
Nový typ memoárov. J. Horecký 312
Trocha netradičný slovník. E. Pícha 314
Nárečové výrazové prostriedky v próze. J. Horecký . . . 316

Spytovali ste sa

Bezplatne si vyzdvihnúť lístky na vrátnici. M. Pisárčiková 318
Kľačačka. K. Hegerová . . 319

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 23 — ČÍSLO 9

Technika reči a ortoepia v Divadle P. O. Hviezdoslava v Bratislave

ÁBEL KRÁĽ

V tomto článku nadväzujeme na príspevok *Javisková reč* uverejnený v predchádzajúcom čísle tohto časopisu. Interpretujeme a niekoľkými príkladmi dokladáme stav dvoch hlavných činiteľov javiskovej reči: techniku reči a vzťah javiskovej reči k spisovnej slovenčine v oblasti ortoepie. Príklady majú iba reprezentatívnu funkciu. Ani inventár problémov nie je vyčerpávajúci.

T e c h n i k a r e č i

Techniku reči vníma návštevník divadla (poslucháč, divák) ako ľahkú a vysokú zrozumiteľnosť, ako schopnosť herca meniť spôsob (formu) reči, imitovať rozličné rečové typy a vyjadrovať rozličné subjektívne stavy a postoje, ako ľahkosť a hravosť, a najmä prirodzenosť reči a jej vyššiu kultivovanosť. Technika reči sa nápadne prejavuje v extrémnych rečových situáciách (vysoké tempo, veľká dynamika, sprievodné šumy, reč v afekte a počas veľkej námahy), prejavuje sa v rečových zlomoch, v ťažkých textoch, vo viazanej reči — pri prednese poézie.

Časť kolektívu Divadla P. O. Hviezdoslava nespĺňa náročné kritériá techniky reči. Opakovane (individuálne) sa zjavujú ťažkosti v dynamicky vypätých úsekoch reči, ako je krik, šepot, rýchle tempo, reč v ťažkej psychickej situácii a pod. Nedostatky v technike reči sa zjavujú i v neutrálnych situáciách ako (individuálne) trvalo nečistá, nejasná, príznaková a artikulačne nevypracovaná reč. Takáto reč má nižšiu zrozumiteľnosť. Nevypracovaná technika reči sa prejavuje i v takých jednotlivostiach, ako je opakujúca sa artikulačná deformácia

slova a slovného spojenia, napríklad ako prehltávanie hlások a slabík, pletenie, častejšie preriekavanie, deformácie niektorých hláskových kombinácií, ťažká a mimicky nápadná artikulácia a vôbec rečové ťažkosti, ktoré pútajú pozornosť herca i diváka a zhoršujú herecký výkon. Dobrá technika reči herca nijako neobmedzuje — neovplyvňuje záporne ani tempo a dynamiku reči, neprekáža nijakému deklamačnému štýlu. Dokazuje to technicky vyspelá časť kolektívu tohto divadla.

Viaceré javy techniky reči by sa dali vhodne dokumentovať iba reprodukciami zvukových a obrazových snímok. Niektoré javy sa však dajú doložiť nasledujúcimi ukážkami elementárnych výslovnostných chýb. Sú to prípady výslovnosti *[umrťeťe veľmi]* namiesto (nam.) *[umrťeď je veľmi]*, *[tera sa]* nam. *[teras sa]*, *[vďe že dostal]* nam. *[vďež že dostal]*, *[buďe mať šťasťďe]* nam. *[buďem mať šťasťďe]*, *[povau]* nam. *[povahu]*, *[dos síl]* nam. *[dosť síl]*, *[otraovať]* nam. *[otravovať]* atď.

S technikou reči (a dychu) súvisí členenie výpovedí na menšie výpovedné a logické celky (frázovanie) a využívanie prestávok, zručnosť prudko, zlomom zmeniť dikciu, farbu hlasu (napríklad pri prechode od normálneho rozprávania k hlasno reprodukovanej vnútornej reči). Patrí k nej i schopnosť pracovať so zvukovými náznakmi, s jemnými signálmi, schopnosť vyjadrovať i skryté myšlienkové pohyby a citové stavy nie iba gestom, mimikou a podobne, lež aj spôsobom rozprávania. V mechanických reprodukciách vznikajú však nejasné alebo chybné výpovede typu *...a kľiadbu čo ťa posťihňe prekľínam* nam. *...a kľiadbu čo ťa posťihňe | prekľínam, svätopluk je bohom | povolaní* nam. *svetoplug je bohom povolaní.*

Technika reči sa prejavuje i v kultivovanom hlase s dostatočným dynamickým výškovým (melodickým) rozpätím. Techniky reči sa dotýkajú javy, ktoré inak kvalifikujeme ako ortofonické chyby — od šušlania až po afektovanú výslovnosť.

Individuálne nedostatky v technike reči nemožno ospravedlňovať poukazmi na niektorú známu hereckú autoritu, ktorá mala takú alebo onakú rečovú chybu. Technický rečový nedostatok nebol spolutvorcom nijakej umeleckej autority.

V nedostatkoch v technike reči je jedna príčina nižšej úrovne kultúry javiskovej reči časti hereckého kolektívu Divadla P. O. Hviezdoslava.

Jazykové (ortoepické) normy

Vzťah javiskovej reči k spisovnej slovenčine a jej normám sme vysvetlili v predchádzajúcom príspevku (Kráľ, 1989). Takéto stanovisko sme formulovali už skôr (Kráľ 1986, 1988). Dosiaľ sme nenašli fakty, ktoré by popierali alebo oslabovali správnosť tohto stanoviska. Preto ďalej uvedieme už iba jazykový materiál dokumentujúci častejšie a

vážnejšie chyby proti ortoepickým normám spisovnej slovenčiny.

Najprv treba spomenúť, že je prakticky nemožné detailnejšie analyzovať jednotliviny, nemôžeme kontextom a dramatickou situáciou, v ktorej vznikol uvádzaný tvar, odôvodňovať správnosť nášho hodnotenia. Zdôrazňujeme, že sme plne rešpektovali požiadavku umeleckej slobody využívať všetky dostupné prostriedky na dosiahnutie črtajúceho sa umeleckého cieľa. Pokladáme však za nediskutabilné, že jednotlivec nemôže robiť čokoľvek, nemá právo prispôsobovať si spisovný jazyk svojim predstavám alebo návykom, nemôže sa správať podľa kritéria „páči sa mi", „nepáči sa mi".

V hereckom kolektíve Divadla P. O. Hviezdoslava vo viacerých dôležitých javoch spisovnej výslovnosti nejestvuje jednota. Jednotlivcov by bolo možné charakterizovať ustáleným súborom osobných výslovnostných návykov s väčším alebo menším počtom odchýlok od spisovných noriem. Prejavuje sa individuálna nestálosť vo výslovnosti, rozkolísanosť vo výslovnostných normách.

I. Intonačné a prednesové javy

a) Vetný prízvuk a jadro výpovede

V zhode s Pravidlami slovenskej výslovnosti pokladáme za vetný prízvuk nevýrazný intonačný zdvih na jadre výpovede. Je to intonačný vrchol výpovede.

Väčšina chýb v intonácii jadra výpovede pochádza z čítania textu hry počas jej štúdia. Čítacia intonácia sa opakovaným čítaním upevní, takže potom aj z javiska počúvame: *To nie je* **pekné** nam. *To* **nie je** *pekné; Opak je* **pravdou**, nam. **Opak je** *pravdou; Naozaj, veľmi by ma* **zaujímali** *vaše básne* nam. *Naozaj,* **veľmi** *by ma zaujímali vaše básne; V našom národe nikdy nebolo toľko vzdelaných* **ľudí** nam. *V našom národe* **nikdy** *nebolo toľko vzdelaných ľudí; Keď vám nepoviem pravdu* **ja**, *kto vám ju* **povie?** nam. *Keď vám nepoviem pravdu* **ja, kto** *vám ju povie?; Vyhýbaš sa mi v poslednom* **čase** nam. **Vyhýbaš sa mi** *v poslednom čase; Ako mám* **žiť**, *otec?* nam. **Ako** *mám žiť, otec?*

Veľmi nepríjemná bola nasledujúca chyba, lebo vznikla v exponovanej, kľúčovej situácii — ako záverečná scénka hry: *Hľadať záver — na to vy* **ste** nam. *Hľadať záver — na to* **vy** *ste.*

b) Intonácia otázok

Neutrálne intonovaných otázok je v divadle veľmi málo, hoci situácie, v ktorých by sme ich mali počuť, vznikajú. Najčastejší je typ melodického pohybu _ ‾ ‾ . Nie je zriedkavá intonácia ‾ ‾ _ ‾ ‾ ‾ ′, celkom zriedkavá je intonácia neutrálnej otázky: ‾ ‾ ‾ _ _ . Niekedy sa doplňacia otázka chybne intonuje preto, lebo sa chybne vníma jadro výpovede (príklady sú i v predchádzajúcej kapitolke).

c) Husté frázovanie uspokojivou končiacou melódiou

Diskusia v Divadle P. O. Hviezdoslava (15. 12. 1988) ukázala, že

dôkazy o vhodnosti či nevhodnosti využitia tohto melodického (intonačného) typu v istej situácii bude treba priniesť a demonštrovať ich experimentmi v praxi. Všeobecnejše formulujeme aspoň zásadu, že melodický pohyb uspokojivej končiacej melódie je vnútri výpovede v situácii zdôrazňovania okrem iného nevhodný vtedy, keď po výraznom melodickom poklese pokračuje melódia vety vo vyššej polohe, takže vzniká ostrý, protirečivý melodický zlom. Pokračovanie vo vyššej melodickej polohe je vhodné vtedy, keď predchádza neuspokojivá končiaca melódia.

Tento typ uspokojivej končiacej melódie sa používa jednak ako signál vyzdvihovania (zdôrazňovania), jednak ako členiaci prostriedok. Nevhodný je preto, lebo koliduje so základnou funkciou signálu uspokojivej končiacej melódie. Príklady: *A ten liek* ↓ *dostaneš určite ty. Žena* ↓ *ma nechce domov* ↓ *aby som ... Svojvoľné premiesťovanie postelí* ↓ *je neprípustné. Zabudnite* ↓ *na inžiniera Majera. Ty* ↓ *ho už naozaj nebudeš potrebovať. Slavomír* ↓ *ako kráľ* ↓ *nás všetkých ... Madam* ↓ *nikam necestujete* atď. V niektorých prípadoch vzniká takto aj kolízia oslovenia a oznámenia.

II. Segmentálne javy

a) Výslovnosť spoluhlásky *ľ*

Zaobchádzanie s touto hláskou priam exemplárne dokladá nejednotnosť, neustálenosť, náhodnosť a individuálnosť výslovnosti v Divadle P. O. Hviezdoslava.

Nejednotnosť je v tom, že počujeme: *dobrovolne, priatelstvo, velmi, kedykolvek, vela, niekolko, akejkolvek, vymýšlal, neodpustitelný, slúbil, uvolnite, dvojpostelová* atď. a počujeme i *veľmi, ľudí, veľa, šľachetné, riaditeľ* atď. Počujeme: *aľe — ale, stáľe — stále* (adv.), *husľe — husle, ľet — letíš, ľenže — lenže* atď. Príkladov by bolo veľmi veľa.

Neustálenosť výslovnosti *ľ* sa prejavuje tak, že aj ten istý herec to isté slovo (ten istý tvar) povie raz tak, inokedy inak.

Náhodnosť je výraz nejasnej koncepcie a neistého vzťahu k norme a spisovnému jazyku. Náhodnosť a neustálenosť svedčia, že herec výslovnosť tejto hlásky ešte nezvládol, nezautomatizoval. Pozorovali sme, že ten istý herec v tej istej úlohe sa od predstavenia k predstaveniu menil, chvíľami sústavnejšie, chvíľami menej sústavne vyslovoval *ľ*.

Výslovnosť *ľ* je veľmi individuálna — jeden je dôslednejší, iný menej dôsledný, u jedného je typ mäkkosti ustálenejší, u iného je menej ustálený. Našťastie zmenšil sa počet prípadov, keď sa táto hláska využívala na zosmiešňovanie úsilia o kultúrnu reč a o disciplínu, ktorú od svojich používateľov vyžaduje každý spisovný jazyk, nie iba slovenčina. Odvolávame sa i na to, čo sme o tejto hláske napísali v článku Radšej l než východoslovenské *ľ*? (Kráľ, 1989).

b) Zdvojené spoluhlásky

O výslovnosti zdvojených spoluhlások možno povedať to isté čo o spoluhláske *ľ:* je nejednotná, neustálená, náhodná a individuálna. Zdvojené spoluhlásky nás budú dlhšie znepokojovať, ale nemôžeme si dovoliť nič iné než rešpektovať platnú ortoepickú kodifikáciu, ako je v Pravidlách slovenskej výslovnosti. Jej formulácia nie je nová. Nemožno teda prijať výslovnosť ako *má šaty* nam. *máš šaty, tera sa* nam. *teraz sa [teras sa],* ale ani výslovnosť *pote, nečinosť, pretým, vláca, oteraz, ocestovala, srce, srca, oca* atď.

d) Dlhé samohlásky

Terajšiu kodifikáciu výslovnosti krátkych a dlhých samohlások tiež nemožno meniť napriek tomu, že vyššiu frekvenciu skracovania dlhých samohlások pozorujeme v rozličných jazykových situáciách a kontextoch. Známe sú aj isté zákonitosti v skracovaní dlhých samohlások (Holčík, 1979; Sabol, 1984). Napriek tomu musíme pokladať za ortoepickú chybu výslovnosť *spaľte, mala* (adj.), *dvojite* (adj.), *chodi, ukazal, mnohi, dobri, neboji sa, skutočnosti* (gen. pl.), *kritérii* (gen. pl.), *pekna, sympaticka, pačilo* atď.

d) Znelostná asimilácia

Oproti minulosti sa stav rešpektovania zákonitostí znelostnej asimilácie podstatne zlepšil. Zriedkavo počuť *[ňik vás, nič je, nex idu, sme]* a oproti tomu *[z ňím, ňiegdo, ňigdo, gdo].*

e) Ostrá a tupá sykavá spoluhláska

Nerešpektovanie spisovnej normy v tomto bode sa dosť zreteľne pociťuje ako chyba — ako ľudová výslovnosť. Sú to prípady ako *[roščúľeni, mnostvo, u‿sa, š‿číslami, roščúľiť]* a pod.

f) Iné javy

Nápadné, ale zriedkavé sú chyby ako *[sec, ňechaï, ľuďia sú ňez akísi, dlkšie, nášťevi, prímeme], mal by ste ich, koho ste poznala* a pod. Zjavuje sa aj výslovnosť otvorenej samohlásky *e,* niekedy sa nerešpektuje norma výslovnosti spluhláskových skupín *stn, zdn, štn* atď. *(zamesnancov, vlasne, nešťasný, prázny)* a pod.

Osobitnú pozornosť by si zaslúžila prestávka. Pozorovali sme, že výpovedná sila prestávky sa nedoceňuje a nevyužíva, že sa s prestávkou narába dakedy necitlivo. Niekedy sa nerešpektuje funkčnosť hierarchie prestávok (ich trvania), inokedy sú prestávky náhodné alebo protirečia logike (zmyslu) výpovede. Dva príklady sme uviedli v kapitolke Technika reči.

V našej javiskovej reči sa málo využívajú prvky hovorového štýlu a nárečové prvky. To z inej strany signalizuje neusporiadanosť a slabosť našej javiskovej reči. Preto sa znova vraciame k jednej z našich východiskových téz: upevnením spisovnej slovenčiny ako základu ja-

viskovej reči tvorí sa predpoklad na jej kultivovanie a na umelecky tvorivé využívanie akýchkoľvek jazykových prostriedkov.

Ústav technickej kybernetiky SAV
Dúbravská cesta 9, Bratislava

LITERATÚRA

HOLČÍK, J.: Skracovanie samohlások v spisovnej slovenčine. Bratislava 1979. 214 s. (Kandidátska dizertačná práca.)

KRÁĽ, Á.: Analýza slovenskej javiskovej reči a reči v rozhlase a televízii. Slovenské reč, *51*, 1986, s. 324—337.

KRÁĽ, Á.: O javiskovej reči a o inom. Nové slovo XXX. 7. apríla 1988. Nedeľa, s. I—II.

KRÁĽ, Á.: Radšej l než východoslovenské ľ? Kultúra slova, *23*, 1989, s. 41—49.

KRÁĽ, Á.: Javisková reč. Kultúra slova, *23*, 1989, s. 257—263.

SABOL, J.: Kvantita v spisovnej slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 13. Prednášky XX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1984, s. 511—533.

Vlastnosti termínu

(Derivatívnosť a ďalšie vlastnosti)

IVAN MASÁR

1. Derivatívnosť je novší názov vlastnosti, ktorá sa v základnej slovenskej terminologickej práci nazýva *nosnosť* (Horecký, 1956, s. 63). Termín *nosnosť* zaviedol B. Havránek a v českých terminologických prácach sa používa podnes (pozri Poštolková — Roudný — Tejnor, 1983, s. 75). Ak sa však touto vlastnosťou rozumie to, že termín má mať takú štruktúru, ktorá umožňuje tvoriť od neho predponami a príponami ďalšie názvy, potom je jasné, že termín *derivatívnosť* je vhodnejší a výstižnejší ako termín *nosnosť*, ktorý sa práve vzhľadom na to, že sa má pomenovať schopnosť byť odvodzovacím základom, javí ako motivačne nezreteľný.

Charakteristiku derivatívnosti treba však rozšíriť. Nejde totiž iba o možnosť tvoriť ďalšie názvy, ale aj nesubstantívne deriváty, ktoré vstupujú do terminologizovaných spojení alebo sa využívajú vo viacslovných termínoch ako určujúce členy. Je známe, že v terminológii a potom aj v odbornej komunikácii sú veľmi potrebné adjektívne deri-

váty. Prídavné mená majú charakteristické črty nielen z hľadiska lexikálno-morfologického, ale aj sémanticko-syntaktického. Pre terminologickú prácu je dôležité zistenie, že prídavné mená „vo svojej základnej funkcii bližšie určovať spravidla nevyjadrujú kvalitatívnu charakteristiku, ale rodovo-druhové vzťahy medzi predmetmi, pojmami a javmi. Konkrétne adjektívne určenie plní funkciu spresnenia, ohraničenia a utvára spojenie slov s kvalifikujúcim významom. Také sú spojenia

reflex—┬—podmienený reflex
└—nepodmienený reflex

organizmus—┬—nižší organizmus
└—vyšší organizmus

živočích—┬—vodný živočích
└—zemský živočích“

(Danilenko, 1977, s. 50—51).

So zreteľom na významnú funkciu adjektív je teda výhodné zavádzať a preferovať také termíny, od ktorých sa dajú tvoriť adjektíva. Z dvojíc typu *astatizácia — astatizovanie, kolaudácia — kolaudovanie, deratizácia — deratizovanie, amortizácia — amortizovanie* atď. sú terminologicky výhodnejšie termíny s príponou *-ácia,* lebo sa od nich pravidelne tvoria adjektíva *astatizačný, kolaudačný, deratizačný, amortizačný* potrebné v termínoch alebo v terminologizovaných spojeniach *kolaudačná komisia, deratizačný zásah, amortizačná lehota* ap., kým od slovesných podstatných mien sa v slovenčine adjektíva netvoria.

Potreba mať v odbornej terminológii adjektívne deriváty od termínov, ktoré majú v odbornom styku vysokú frekvenciu, znásobuje úsilie hľadať a ustaľovať popri viacslovných termínoch aj ich jednoslovné synonymá. Napríklad v metronomickej a metrologickej terminológii sa okrem viacslovných termínov typu *doba kmitu periodického deja* zaviedli jednoslovné termíny, v konkrétnom prípade termín *perióda,* od ktorého sa dajú utvoriť adjektíva *periódový, periodický.* Od viacslovného termínu *doba kmitu periodického deja* sa adjektívum vôbec nedá utvoriť. Iný príklad je zo železničnej terminológie, kde sa popri dvoj-

slovných termínoch *registračný rýchlomer, dynamový rýchlomer* ustálili aj jednoslovné termíny *tachograf, tachometer,* pretože sú potrebné adjektívne deriváty. Od dvojslovných termínov typu *registračný rýchlomer* možno síce utvoriť zložené adjektívum *(registračnorýchlomerový)*, ale je to ťažkopádny jazykový prostriedok, a preto sa ani nepoužíva.

Je užitočné upozorniť aj na príklady z iných vecných okruhov. V športovej terminológii je silná tendencia univerbizovať opisné výrazy a termíny *hráč stredu poľa, bežec na krátke trate, zápasník vo voľnom štýle,* a tak sa utvárajú zložené substantíva *stredopoliar, krátkotratiar, voľnoštýliar,* ktoré sa síce v jednotlivých prípadoch zo začiatku pociťujú ako príznakové, ale postupne sa príznak stráca a mnohé sa stávajú oficiálnymi športovými termínmi. Na pozadí univerbizácie je okrem iného potreba adjektívneho derivátu ako jazykového prostriedku ekonomizujúceho komunikáciu (porov. *voľnoštýliarsky tréning* — tréning zápasníka vo voľnom štýle, *stredopoliarsky priestor* — priestor (pre) hráča stredu poľa). Z tých istých dôvodov sa v rozličných hospodárskych a technických úsekoch namiesto analytických výrazov typu *nasadiť ryby, dať plášť, zakryť plachtou/strechou, opatriť ihlami* ap. zavádzajú jednoslovné výrazy — slovesá s platnosťou odborných termínov: *zarybniť, opláštiť, zaplachtovať, zastrešiť, oihliť.* Adjektivizované trpné príčastia ako deriváty týchto slovies majú v terminológii a v odbornom styku naozaj široké uplatnenie *(zarybnená priehrada, oihlené rameno, opláštený obvod, zastrešený priestor).* Z niektorých typov analytických výrazov sa v spisovnej slovenčine adjektívne deriváty netvoria.

Sumou doterajšieho výkladu o derivatívnosti je, že termíny typu *tachometer, voľnoštýliar, oihliť* — všeobecne jednoslovné termíny — vyhovujú vlastnosti derivatívnosti a popri iných prednostiach sa aj preto ľahko vžívajú.

Medzi jednoslovnými termínmi a názvami majú z hľadiska derivatívnosti veľké prednosti neodvodené termíny (názvy). Z nich sa totiž veľmi pravidelne a jednoducho tvoria predponami alebo príponami aj substantívne, aj adjektívne deriváty. Táto prednosť neodvodených slov sa využíva prakticky vo všetkých terminológiách, ale osobitne intenzívne v botanickej nomenklatúre (pozri Masár, 1986), kde sa názvy rastlín s rovnakým systémovým zaradením, ale s blízkymi vlastnosťami tvoria od rovnakého základu rozličnými príponami, napr.: *mliečo, mliečivec, mliečka; horec, horček, horčica, horčičník, horčinka; šachor, šachorec, šachorček, šachorinka, šachorník* a i. Vidno, že od termínov (názvov) s vlastnosťou derivatívnosti sa podľa potreby môžu utvárať celé slovotvorné hniezda.

Zostáva ešte uviesť príklady na využívanie predpôn. Hojne sa vy-

skytujú v zoologickom názvosloví, kde predponový spôsob tvorenia predstavujú názvy s predponou *pa-*, napr. *pavoš, patipuľa, pakomár, pakôň* (v botanickom názvosloví sú to názvy *pamajorán, pagaštan, pajaseň* a i.); predponovo-príponové tvorenie ilustrujú názvy *pakomárik, pakôrnik, pahrčiarka* (v botanike *papyštek, panevädzník*). Zriedkavá je predpona *pra- (pravčela)*, no hojné sú názvy utvorené inými predponami. Ide napospol o názvy utvorené konfixáciou, najmä predponovo-príponovým spôsobom. Tento typ zastupujú zoologické názvy *poskočka, podkopáčik, potemník, podkôrnik* a i. Slovotvorným rozborom a s prihliadnutím na motiváciu pomenovania sa dá spoľahlivo zistiť, čo je základovým slovom týchto derivovaných názvov. Pri rozbore treba mať na zreteli, že sám výskyt predpony a prípony v deriváte nie je dostačujúcim dôkazom a znakom predponovo-príponového tvorenia. Napr. v názve *spriadač* sa síce dá vydeliť predpona a prípona, ale keďže je utvorený od slovesa *spriadať*, ide o príponové tvorenie.

Krátky rozbor niektorých termínov, ale aj neanalyzovaný terminologický materiál ukazuje, aké je užitočné postulovať vlastnosť derivatívnosti. Derivatívnosť napomáha tvorenie motivovaných, systémových a krátkych termínov, derivatívnosť je teda tesne spätá s motivovanosťou a systémovosťou. Pre terminológiu sú veľmi užitočné termíny, od ktorých sa dajú tvoriť nielen ďalšie substantíva, ale aj adjektíva.

2. V súčasnej slovenskej terminológii majú prevahu viacslovné termíny. Odráža sa v tom tendencia realizovať v termíne čo najviac predikátov logického spektra pojmu. Skúsenosť však neraz potvrdila nepraktickosť viacslovných termínov. Aby sa pri ustaľovaní nových termínov pamätalo na túto skúsenosť, postuluje sa vo viacerých terminologických teóriách krátkosť ako vlastnosť dobre utvoreného termínu. Lenže táto vlastnosť je svojou podstatou v opozícii s ďalšími vlastnosťami, predovšetkým s presnosťou a jednoznačnosťou. Práve preto nie je únosné presadzovať ju v praxi tak ako povedzme motivovanosť alebo systémovosť. Prijateľný sa ukazuje postoj, že vo sfére fixácie termínov (slovníky, súpisy, normy) nie je krátkosť fakultatívna vlastnosť, to značí, že tam treba uvádzať všetky prvky termínu.

Krátke termíny nemožno zavádzať na úkor ich presnosti a jednoznačnosti. Nie je správne napr. v oblasti elektroniky skracovať termín *elektromagnetický šum* na *šum*, pretože v tejto oblasti jestvuje aj termín *elektrický šum*. Platí to všeobecne vo všetkých prípadoch, keď sa pri fundamentálnom termíne atribútom vyjadruje rodovo-druhový vzťah (porov. právnické termíny *občianske právo, pracovné právo, trestné právo*, lekárske termíny *otvorená fraktúra, zatvorená fraktúra* a i.). Iba text a kontext — t. j. oblasť používania termínov v odbornej komunikácii — dovoľuje isté operácie aj s takýmito termínmi. Pri

aplikácii kritéria krátkosti treba hľadať možnosti skracovať viacslovné spojenia, t. j. nahrádzať ich jedným slovom, napr. používať namiesto dvojslovných termínov *tenzorová veličina, vektorová veličina* termíny *tenzor, vektor* ap.

3. Novšie terminologické práce nastoľujú požiadavku preložiteľnosti termínu do iných jazykov, pričom sa odporúča, aby sa o tejto vlastnosti uvažovalo už pri zavádzaní nových termínov súvisiacich s najnovšími výskumami. V období intenzívnych vedeckých stykov, integračných tendencií a svetového jazykového procesu je to požiadavka aktuálna a racionálna. Podporujú ju profesionálni terminológovia, no dožadujú sa jej aj vedci, ktorí sa terminológiou svojho odboru špeciálne nezaoberajú. Keď niekto zavádza nový termín, uvažuje objaviteľ stresu, mal by sa pridržať vyskúšaných a osvedčených lingvistických pravidiel. Ľubovoľná kombinácia písmen alebo meno objaviteľa by sa obyčajne nemali používať. Treba dávať prednosť takým novotvarom, ktoré sú zrozumiteľné aj príslušníkom iných národov a ktoré sa dajú ľahko prekladať (Selye, 1975, s. 435). Z povedaného nepriamo vychodí, že požiadavke preložiteľnosti najlepšie vyhovujú termíny utvorené na báze grécko-latinských morfém, teda spravidla internacionalizmy.

4. V období vedecko-technickej revolúcie, vzniku nových vedných odborov, zavádzania zložitých výrobných technológií ap. sa môže zdať anachronické uvažovať o ľudovosti termínu. Zaiste nie je mysliteľné stavať terminológiu kozmonautiky, kybernetiky či počítačov na tejto vlastnosti ako základnej. Je pravda, že „moderný jazyk nemožno vždy obohacovať iba lexikou z diel klasikov 19. stor. (ako sa to zdôrazňovalo v 30. rokoch), príp. i mladších tzv. dobrých (najčastejšie rurálnych) autorov, sprostredkujúcich v svojich dielach poznanie nárečovej lexiky, či preberať slovnú zásobu priamo z nárečových zbierok" (Ripka, 1986, s. 207). No nemožno strácať zo zreteľa ani to, že ľudové slová (citát ukazuje, že je terminologicky primeranejšie hovoriť o nárečovej lexike) sú podnes základom terminológie viacerých odborov. Pri výskume nárečovej lexiky sa ukázalo, ako sa mnohé slová dajú využiť v poľnohospodárskej terminológii. Nárečové názvy voza, konského postroja a ich častí (pozri Palkovič, 1957) môžu poslúžiť ako príklad za mnohé ostatné. Pre každú súčasť voza aj postroja sa našiel názov, ktorý vyhovuje kritériu spisovnosti, prirodzene, niekedy po hláskovej úprave. Napr. z názvov *perá, piera, rohe, ramena, predňie sňice* sa do spisovného jazyka odporúča názov *predné snice,* spomedzi názvov *rinki, trolinki, cugpanti, štremeno, banti, rapanti* názvov *strmeň* atď. (pozri c. d., s. 282, 283).

Nárečová lexika sa ďalej vo veľkej miere využíva na pomenovanie rastlín a živočíchov nachádzajúcich sa na našom území, v oblasti etnografie ap. Jedinečnou ukážkou je zoologická nomenklatúra O. Ferian-

ca, v prvom rade názvoslovie vtákov. Nárečovú lexiku nemožno ani z hľadiska súčasných terminologických potrieb pokladať za úplne exploatovanú. Možnosti jej ďalšieho uplatnenia v slovenskej terminológii sa najlepšie ukážu po vydaní Slovníka slovenských nárečí.

5. Charakteristika termínu, poukaz na jeho vlastnosti a ich rozbor naznačujú, že nejde o jednoduché otázky. Pravda, ani v iných koncepciách termínu a terminologickej práce sa neuvádza menej vlastností. V najnovšej poľskej terminologickej príručke (Nowicki, 1986) sa ako požadované vlastnosti termínu uvádzajú: *ustálenosť* (jazyková), *osvojiteľnosť, jednoznačnosť, jednomennosť, systematickosť, derivatívnosť, operatívnosť* (komunikačná ľahkosť). Práve so zreteľom na značný počet požiadaviek, ktoré sa na termín kladú, je potrebné v konkrétnej terminologickej práci hľadať súvislosti medzi jednotlivými vlastnosťami a hierarchizovať hľadiská, z ktorých sa k hodnoteniu alebo k ustaľovaniu termínu pristupuje. Keďže sa termín chápe ako prvok spisovnej slovnej zásoby, prvoradé je hľadisko spisovnosti, požaduje sa však, aby bolo zladené najmä s hľadiskom motivovanosti, systémovosti, jednoznačnosti a presnosti.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

DANILENKO, V. P.: Russkaja terminologija. Moskva, Nauka 1977. 246 s.

HORECKÝ, J.: Základy slovenskej terminológie. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 148 s.

MASÁR, I.: Inventár prostriedkov na tvorenie zoologických a botanických rodových mien. Kultúra slova, *20,* 1986, s. 289—296; 321—326.

NOWICKI, W.: Podstawy terminologii. Wrocław, Ossolineum 1986. 155 s.

PALKOVIČ, K.: Názvoslovie častí voza I. Slovenské odborné názvoslovie, *5,* 1957, s. 279—285.

POŠTOLKOVÁ, B. — ROUDNÝ, M. — TEJNOR, A.: O české terminologii. Praha, Academia 1983. 118 s. + príl.

RIPKA, I.: Tradícia a jazyková kultúra. In: Jazyková politika a jazyková kultúra. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1986, s. 203—209.

SELYE, H.: K záhadám vědy. Praha, Orbis 1975. 528 s.

Ks

Skrátené osobné mená (i prímená a priezviská)

VLADO UHLÁR

1. V sústave slovenských osobných mien sa pochopiteľne odráža stará sústava slovanských mien, ktoré si naši prapredkovia po príchode zo slovanskej pravlasti spoza Karpát priniesli do svojich nových sídel, do našich naddunajských končín pod karpatským oblúkom, na územie medzi Moravou a Tisou až po Vihorlat a Matru dakedy koncom 5. storočia a začiatkom 6. storočia, ale bezpečne pred príchodom Avarov do Podunajska (do Panónie po odsťahovaní sa Longobardov r. 568).

2. Antroponomastika čiže náuka o osobných menách i pomocou porovnávacej jazykovedy bezpečne zistila, že osobné mená sú svojím pôvodom apelatíva (všeobecné podstatné mená). Preto neprekvapuje, že v zoborskej listine z r. 1111 sú uvedení ako svedkovia starci vysokého veku a významného postavenia *Una, Deda, Bača, Kača, Bukan, Peňat, Sejan, Kup, Zbyňa, Batona, Pestrej, Zbyša, Poško/Boško,* ale i *Jaroslav.* Ale už medzi Pribinovými veľmožmi z jeho bojovej družiny, ktorá s ním odišla z Nitry do Panónie, sú (v listine z r. 871) osobné mená *Skrben, Žilic, Vlčina, Trebic, Sěmin, Čistilo,* ale aj *Unšat, Chotěmír, Vitomír, Lutomír* — popri menách *Pribina* a *Koceľ.* Z 9. storočia sa hlásia do nášho jazykového územia viaceré mená pútnikov a obdarovateľov na stranách Cividalského evanjelia (až 276 mien), napr. aj *Pribina, Nitrabor, Svätopluk, Svätožizna, Bredeslav, Mstislav, Sobina, Rastislav, Zdislav, Milej, Žilic* a ďalšie, ako ich preskúmali slovanskí jazykovedci, u nás najmä J. Stanislav.[1]

Aj podstatne neskôr v latinských listinách zo Slovenska sú osobné mená apelatívneho pôvodu, napr. z Liptova (r. 1248) *Bozin, Punák, Milat, Bohuta;* (r. 1297) *Stojša, Mojša (Mojš), Božej;* z Turca zo Záturčia (r. 1269) *Uzda* a jeho synovia *Mešk(o), Strmeň, Drahomil;* zo Záboria (r. 1263) *Kača, Košút;* zo Zemplína napr. *Vojan,* syn *Vojslavov, Duša* (1327), *Tuša* (1488), *Milej, Sedej* (1311) atď. V rodine Ludanickovcov z Ludaníc v Ponitrí sú osobné mená *Synko* (1317), *Vitk/o/* (1246), *Ivan* (1338); v rode Diviackovcov sa zachovali mená *Bojan*

---

[1] J. Stanislav je zakladateľom slovenskej historickej onomastiky, čo dosvedčujú najmä jeho súborné *Dejiny slovenského jazyka* I—V. Bratislava, Vyd. Slovenskej akadémie vied 1956—1974. — Porov. najmä diel I—III a Texty (1957). Ďalej je to dielo *Slovenský juh v stredoveku* I, II (Martin 1948), ale už r. 1939 jeho štúdia *Pribinovi veľmoži* (Linguistica Slovaca, 1—2, 1939—40, s. 118—147), ako aj jeho popularizujúce publikácie *Odkryté mená slovenských miest a dedín* (1947), *Po stopách predkov* (1948) a iné.

(1240), *Ivan* (1332), *Baška* (1334), *Ivanka* (1319), *Nestuš* (1319); z rodiny Branč-Lipovický *Malša* (1234), *Drag* (1247), *Paška* (1281), *Tvrda* (*Turda* 1272). Z Jacoviec zasa *Raduš* (1224), *Bračk/o/* (1258).

A to je len zlomok osobných mien apelatívneho pôvodu. V kartotéke historických mien v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV sa z 11.—15. stor. zaregistrovalo viac ako 150 osobných mien apelatívneho pôvodu zo slovenského územia a z prostredia slovenského etnika. Také sú napr. *dojka* (*Dayka*, 1494), *švec* (*Swecz*, 1484), *vladyka* (*Wladyka*, 1494), *vojvoda* (*Waywoda*, 1193), *vnuk* (*Vnuca*, 1209), *sokol* (*Sokol*, 1138), *kôň* (*Konya*, 1425), *zubor* (*Zubor*, 1275), *lipa* (*Lipa*, 1138), *hrab* (*Grab*, 1135), *dúha* (*Duha*, 1286), *zima* (*Zima*, 1138), *omasta* (*Omasta*, 1484), *pagáč* (*Pagacz*, 1464), *hriadeľ* (*Hredel*, 1448), *beda* (*Beda*, 1494), *milosť* (*Milosť*, 1086), *sila* (*Sila*, 1138), *strach* (*Strach*, 1273), *škoda* (*Škoda*, 1424), *útisk* (*Vtisk*, 1260) a ďalšie.

Súčasný slovenský človek sa čiastočne nechápavo stavia k poznatkom, že by takéto všeobecné podstatné mená boli mohli byť vlastnými osobnými menami, ktoré rodičia dávali deťom, pričom pri výbere rozhodovali rozličné okolnosti, záujmy, želania, ako to presvedčivo preukázala veda i podľa obdobných pomerov nielen slovanských[2], ale aj iných etník v ich praveku a včasných historických obdobiach.

3. V povedomí súčasníka sa kladne prijíma poznanie zložených, dvojčlenných osobných mien, ktoré sú už dobre známe i z našej starej histórie. V období rozvitých spoločenských a triednych pomerov zložené osobné mená boli príznačné pre príslušníkov rodín, ktoré sa spoločensky a mocensky povzniesli do vladyckého (náčelníckeho) alebo kniežacieho stavu. Z dejín Veľkej Moravy sú dobre známe osobné mená *Mojmír, Rastislav, Svätopluk, Slavomír, Semižizna,* takže sa podľa nich kladne prijímajú aj mená *Jaroslav, Ladislav, Bratislav, Stanislav, Sebeslav, Bohumil, Václav, Vojtech, Mojtech, Kazimír* a i. Ak ich výskyt v pokročilom stredoveku a v dávnejšej minulosti vplyvom politickej

---

[2] Prístupné je základné dielo českého antroponomastika J. Svobodu *Staročeská osobní jména a naše příjmení* (Praha, Československá akademie věd 1964), dôležité pre teóriu antroponomastiky; je v ňom systematické spracovanie staročeských osobných mien až z čias husitských. Zo 14 000 dokladov autor zistil 435 osobných mien jednočlenných, 755 zložených, 2 500 skrátených; okrem toho našiel 150 základných osobných mien neslovanských (z gréckych, latinských, hebrejských, germánskych a iných mien) a 2200 z nich odvodených.

Výklad pôvodu cudzích osobných mien v abecednom poradí poskytuje dôkladne etymologicky fundovaná kniha F. Kopečného *Průvodce našimi jmény* (1. vyd. Praha, Academia 1974), kniha M. Knappovej *Jak se bude jmenovat?* (1. vyd. Praha, Academia 1978) a na Slovensku prístupná publikácia M. Majtána a M. Považaja *Meno pre naše dieťa* (2. vyd. Bratislava, Obzor 1985).

neslobody poklesol, za národného obrodenia a v súčasnosti — síce vo vlnách rozličného zdvihu — sa rozhojňuje.

4. Cieľom tohto príspevku je upozorniť na osobitnú skupinu antroponým, ktorú tvoria skrátené osobné mená, a to jednak z dvojčlenných slovanských osobných mien, ako aj z osobných mien neslovanského, hebrejského, gréckeho, latinského a iného pôvodu. Mená druhej skupiny sa u nás šírili po prijatí a upevnení kresťanstva a v období rozvitého feudalizmu za upevnenia moci a kultúrneho absolutizmu cirkvi takmer úplne vytlačili pôvodné slovanské osobné mená, a to zložené i jednoduché (z apelatív), ktoré sa však neraz zachovali ako prímená a po r. 1780 (po uzákonení povinnej sústavy pozostávajúcej z rodného mena a priezviska) už v priezviskách, no zavše sa vyskytujú aj v prezývkach (rozdiel medzi prímenom a prezývkou niekedy splýval, porov. *Ján, nazývaný Motúz; Blažej, prezývaný Škoda* a pod.).

Skracovanie mien a najmä dvojčlenných mien je starý jav. Už meno veľkomoravského kniežaťa Rastislava vo Fuldských análoch zapisujú vždy v skrátenej, domácej podobe *Rastic,* ktorá je ohlasom slovanského úzu na veľkomoravskom kniežacom dvore. (V pápežských listinách sa naproti tomu používa iba dvojčlenná, úradná podoba *Rastislaus — Rastislav).* Vidno, že franskí kňazi boli dobre oboznámení s domácimi zvykmi na „Rasticovom" dvore.

4.1. Veľmi starobylý spôsob krátenia osobných mien spočíva v tom, že sa z mena použije zväčša iba prvá slabika (niekedy aj posledná). Krátenie mena sa vyznačovalo predovšetkým tým, že sa ku skrátenej podobe pridávala prípona *ch.* Napr. zo známeho dvojčlenného mena *Stanislav* (znamenajúceho oslavu — *slav* — „pevnosti", „sily" — *stan*) vzniklo skrátené osobné meno *Stach* (zachované v priezviskách). Pri inom spôsobe skracovania sa prvá slabika bez zmeny rozšírila o príponu *-o, Stano* (zavše i *Staňo*). Z tejto skrátenej podoby odvodzovaním vznikali ďalšie podoby: príponou *-ko Stanko, -ček Stanček,* príponou *-ík Staník, -íčko Staníčko, -íček Staníček.* Popri podobe *Stacho* je aj podoba *Staš, Staško, Stašík,* pričom pôsobili analógie (ak neuznáme, že *ch* sa zmäkčilo vraj vplyvom zaniknutej privlastňovacej prípony *-jь).*

Všetky takéto skrátené podoby, rozvíjané ďalšími príponami, vznikali najprv v domácom, rodinnom styku. Mali expresívny štylistický ráz, ktorého výrazom je práve zdrobňovanie na vyjadrenie citového vzťahu, familiárnosti (jemnosti, nežnosti, láskavosti, maznania). Preto sa nazývajú aj hypokoristiká alebo zdrobnené mená (majú menej rozvitú podobu v obdobných apelatívach: *nôž — nožík, chlieb — chlebík, chlebíček, hlava — hlávka, hlavička, hlavinka* a pod.)[3].

---

[3] V súčasnej slovenčine či už v spisovnej a či v nárečiach sú krátením upra-

Osobné meno *Václav* („viac slávy") v skrátenej podobe (prostredníctvom formy *Vach)* je známe v priezvisku *Vacho* (napr. v Zázrivej) a v odvodených osobných menách *Vaško, Vašek, Vašík, Vašíček.* Celá podoba sa na Slovensku menila prešmykovaním na *Vacval.* Obmenou je *Vacek, Vačko.*

Časté osobné meno *Ladislav* (azda z pôvodného *Vladislav* odsunutím začiatočného *v-*) je známe v znení *Laclav (Laclavá* je časť Abramovej v Turci, r. 1380 *villa Ladislai);* z tejto formy vzniklo časté osobné meno *Laco, Lacko* i *Lacek, Lacík, Laciak* rozšírené aj v priezviskách. Zo skrátenej podoby *Lach* je priezvisko *Lacho* aj *Lašo.*

Novšie osobné meno *Levoslav* je v deminutívach *Lech, Lešo, Leško, Lešek,* azda i *Leščák.* Predpokladá sa aj pôvodná podoba *Lech* (porov. povesť o dvoch bratoch Lechovi a Čechovi). V ruštine staré *Lach* znamená „Poliak".

Osobné meno *Sulislav (suľ, sulej* „schopnejší", lepší") je v priezvisku *Sulík* a analógiou podľa *šúľať* je *Šulík, Šulka, Šulek.*

Osobné mená *Budislav* i *Budslav* sú v skrátenej podobe *Buda* a z fonetickej podoby *Buclav* je *Bucko* ako aj *Buško, Bušek.*

Z osobného mena *Bohuslav* je skrátená forma *Boško,* ale i *Božko, Božík, Buožik,* častejšie *Bohuš.*

Osobné meno *Mečislav* prostredníctvom podoby *Mech* má odraz v priezvisku *Meško* (časté na východnom Slovensku i na západe, porov. aj starý zemiansky rod vo Vyšnom Kubíne).

---

vené osobné (krstné mená takmer pravidelné v rodinnom styku i v bežnom spoločenskom styku; skladajú sa zväčša zo základu osobného mena a z prípony *-o (Jano, Jožo, Števo, Mišo, Paľo, Fero, Maťo).* Neskrátené základné podoby znejú v domácom styku cudzo, úradne, zavše slávnostne *(Pôjdeme do kina, Michal! — Vráť sa do ôsmej, Jozef. — Príď hneď, Jaroslav!).* Takéto bežne skrátené podoby sú dobre známe i v slovenskej literatúre v menách autorov, napr. *Samo Chalupka, Milo Urban, Jožo Nižnánsky, Ľudo Ondrejov, Laco Novomeský, Ľudo Zúbek,* a treba ich také používať i v prácach o ich tvorbe, rešpektovať ich vlastný úzus (aj keby sa boli v úradných zápisoch používali neskrátené podoby osobného mena).

V bežných podobách *(Jano, Jožo, Paľo)* sa ich pôvodný emocionálno-expresívny príznak už zotrel. Na vyjadrenie dôvernosti, väčšej citovej účasti až intímnosti sa k takto skráteným podobám pridávajú ďalšie prípony, zväčša zhodne s postupom pri odvodzovaní hypokoristických (zdrobnených) mien, a to prípona *-ko (Janko, Jožko, Števko* atď.), na zvýšenie dôvernosti prípona *-ík (Jurík, Mišík, Palík* a pod.) a ďalej pri stupňovaní prípona *-íčko/-íček (Janíčko, Juríček)* a *-inko (Palinko, Ferinko).*

Neraz však sa aj takéto podoby osobných (krstných) mien s emocionálnym, dôverným príznakom neutralizovali, a to najmä vtedy, ak sa v niektorých prípadoch začali používať iba ako prímená, resp. priezviská (napr. *Janík, Jurík, Janček, Ďurček, Franček* a pod.).

Osobné meno *Kojslav* prostredníctvom podoby *Koch* sa ozýva v osobnom mene *Koša* (základ miestneho názvu *Košice;* Koša bol richtárom v Martine v matičných, memorandových časoch), z neho je odvodené meno *Košút* (v Zábori už r. 1263). Odvodené *Kojata* (prípona *-ata)* je v miestnom názve *Kojatice.* Nárečové *Kojš* je v názve vrchu *Kojšovská hoľa.*

Osobné meno *Svojslav* (r. 1185 v Nitrianskej Blatnici a Krásne) má skrátenú podobu *Stojša* (r. 1297 v Liptove); z podoby *Stoša* je meno osady *Stošice.* Je aj meno *Stojan* (nárečové *Stuj* v Košiciach).

Z osobného mena *Sebeslav* (porov. v Turci dedina *Sebeslavce)* má i podobu *Sobeslav;* z neho je skrátené meno *Sobek, Sobko,* z toho názov mesta *Sobinov* (píše sa *Sabinov).* Od formy *Sobko,* foneticky zapisovanej v priezvisku *Sopko,* je názov dediny *Sopkovce.*

Apelatívum *kôň* je v zloženom názve vrchu *Konislav* nad Liskovou a v žen. podobe *Konislava* v názve vyvýšeniny nad Lipt. Trnovcom. Pri Plášťovciach je zasa vrch *Konerád.* Je i v osobnom mene *Koňa* (r. 1425), časom v priezvisku s citovým zdĺžením *Kóňa.*

Obdobný spôsob krátenia osobných mien sa však uplatnil aj v menách neslovanského pôvodu, ktoré sa ujali a rozšírili po prijatí kresťanstva.

4.2. Z osobného mena *Peter* (a jeho foriem *Petro, Pietor, Pôtor?)* je skrátená podoba *Pech,* dobre známa v častom priezvisku *Pecho, Peško, Pešek;* z druhej strany je zasa podoba *Petruch, Petruška.*

Nezvyčajnosťou prekvapovalo meno *Pacho* (film Pacho, hybský zbojník), ktoré nie je abstraktným menom, ale skrátenou formou osobného mena *Pavol: Pach;* aj z historickej literatúry je dobre známa podoba *Paška,* podoba *Pašek* je pôvodne hypokoristické meno. Podoba utvorená príponou *-ka (Pavlička),* pripomínajúca ženské mená, je dobre známa vo viacerých odvodených osobných menách: *Matúška, Martiška, Matejka, Jurečka, Jamriška, Ondrejička, Ďuračka, Petruška.* Obdobou mena *Petruch* je zasa *Paľúch.*

Osobné meno *Mach* je skrátenou podobou mena *Martin,* ale inokedy aj mien *Marek, Matúš* i *Matej (Macej,* z toho *Macko).* Odvodeninou je *Maško, Mašek* (porov. dedina *Mašková,* z pôv. *Maškova ves).* Podoba *Maroš* patrí k menu *Martin* i *Marián.* Príponou *-ata,* pôv. na označovanie mladých jednotlivcov, detí, je utvorené meno *Machata* (ako obdobne od *Mal, Malík* bolo *Maľata,* porov. názov obce *Malatiná* na Orave a v relikte nosovky zachovanej prostredníctvom maďarčiny v názve osady pri Nitre *Malanta).*

Časté meno *Mikuláš* má skrátenú podobu *Mik, Miko, Mičko, Miček, Mikula, Mikulka, Mikulec, Mikolaj,* ale aj *Mikeš* a *Mikuš;* z lat. podoby *Nicolaus* je skrátenina z druhej slabiky *Kolka.*

Z osobného mena *Michal* sú bežné odvodené mená *Michalec, Micha-*

lák, Michalus a z nemeckej podoby je *Michel, Michelčík.* Skrátené formy sú *Mišo, Mišík,* ale i *Michna.*

Obľúbené meno *Benedikt* (z lat. *benedictus* „požehnaný", „blahoslavený", teda *Blahoslav,* skrátené *Blaho)* je časté od najstarších čias v podobe *Ben, Beňo, Benko, Benka, Beník, Benák, Beniak, Beňačka, Benada,* ale i *Beňuš, Beňuška.*

Osobné meno *Alexej* prešlo talianskym prostredím a obmieňalo sa na *Olekša (Alekša),* skrátené na *Okša* (z toho názov obce *Alekšince, Jalakšová,* ale aj *Kšinná* z pôv. *Okšina ves* po chybnej dekompozícii z lokálu *v Okšinej vsi (vo Kšin/n/ej).* — Tak aj z mena *Alexander* prostredníctvom podoby *Kšander* (z taliančiny), *Kšandro* vznikla podoba *Šandor* a domáca podoba *Šaňo.*

Rozšírené osobné meno *Jakub* je časté v zdrobneninách *Kubo, Kubko, Kubík, Kubala* i *Kubata,* ktoré sú z druhej časti mena, kým z prvej je *Jach, Jaško, Jašek* i *Jakeš.*

Na východnom Slovensku časté meno *Jacko (Jacek* i *Jacík)* je pravdepodobne skrátenina z mena *Jacint (Hyacint).*

Skráteninou z mena *František* je *Fraňo, Franko,* kým podoba *Ferenc* sa ohláša v častých podobách *Fero, Ferko,* ale aj *Fecko, Fecek.*

Na záver spomenieme ešte časté meno *Ján,* ktoré od veľkomoravskej doby bolo časté v podobe *Ivan, Ivanka;* z tejto podoby je pôvodne deminutívna podoba *Vaňo, Vanko, Vanek, Vančo;* z podoby *Ján* sú formy *Janko, Janík, Janek, Janíček, Janček, Janda, Janiga, Jandura, Jandula.*

5. Naším článkom sme chceli uviesť do pozornosti slovenskej jazykovej a kultúrnej pospolitosti bohatstvo podôb osobných mien a ich skrátenín a pomôcť upevniť jej historické vedomie a súčasne i vedomie našej jazykovej a národnej kontinuity.

Hoci u nás nemáme toľko starých literárnych pamiatok v národnej reči ako u iných slovanských národov, ktoré oddávna a dlhé stáročia žili vo vlastných štátnych útvaroch (Česi, Poliaci, Rusi, Bulhari, Srbi a Chorváti), predsa i z latinských listín Uhorska sústredené štúdium jazykovedcov a historikov[4] vynieslo zo slovenského etnického územia

[4] Porov. štúdiu T. Lalikovej *Bezpríponové z apelatív utvorené najstaršie slovenské mená.* In: IX. slovenská onomastická konferencia v Nitre 1985. Zborník referátov. Bratislava. Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1987, s. 54—57. V tomto zborníku sú z konferencie aj štúdie súčasných predstaviteľov slovenskej onomastiky V. Blanára, R. Krajčoviča a M. Majtána, ale aj historikov V. Sedláka, O. R. Halagu, J. Lukačku a i.

Porov. aj F. Šujanský: *Osobné a rodové mená slovenské* (Ružomberok, 1893, 32 s.) a od autora tohto článku jeho príspevky *Miestne názvy z osobných mien* a *Osobné mená v miestnych názvoch* (Kultúra slova, *8,* 1974, s. 111—117, 151—156), ako aj *Názvy vrchov z osobných mien.* In: VI. slovenská onomastická konferencia v Nitre 1974. Zborník referátov. Bratislava, Veda 1976, s. 223—231.

veľký počet jednoduchých, zložených i skrátených slovenských osobných mien, neraz majúci základ aj vo všeobecných podstatných menách, zväčša konkrétnych, ale aj abstraktných.

5. apríla č. 1, Ružomberok

ROZLIČNOSTI

Príležitostné slová typu šarkaniáda

V príspevku *Slová typu olympiáda a napoleoniáda* (Slovenská reč, *49*, 1984, s. 318—319) sme upozornili, že príponou *-iáda* sa v spisovnej slovenčine utvorili nové názvy deja od všeobecných podstatných mien ako *magnezit, veterán, bosorka, karikatúra (magnezitiáda, veteraniáda, bosorkiáda, karikaturiáda)*, ako aj od vlastných mien *Pytagoras, Sibír, Rempo (pytagoriáda, Sibiriáda* (poéma), *rempiáda* atď.). Slovám tohto typu venoval pozornosť aj P. Odaloš v článku *Ďalšie slová typu olympiáda a napoleoniáda* (Kultúra slova, *23*, 1989, s. 243—246).

Doklady z prostriedkov masovej komunikácie ukazujú, že dejových substantív s príponou *-iáda* v súčasnosti pribúda. Príponou *-iáda* sa naďalej tvoria nové príležitostné substantíva od domácich i cudzích všeobecných podstatných mien, ale aj od vlastných podstatných mien. V denníku Práca (14. 10. 1985, s. 4) bola uverejnená reportáž pod názvom *Haluškiáda.* Autorka reportáže upozorňovala čitateľov, že „azda sa toto slovo nebude páčiť jazykovedcom, no Haluškiáda samotná sa hosťom bratislavského hotela Dukla páčila". Príležitostným slovom *haluškiáda* autorka reportáže vtipne označila haluškovú gastronomickú akciu. Na rozdiel od slov *olympiáda, veteraniáda* je v slove *haluškiáda* domáci slovotvorný základ. Toto hybridné tvorenie akiste spôsobuje, že slovo *haluškiáda* nie je na rovnakej štylistickej rovine ako napr. slovo *olympiáda,* že je to silno príznakové slovo. Príležitostné slovo je aj substantívum *šarkaniáda,* ktoré sme zaregistrovali v časopise Život (28. 12. 1985, s. 37): *Zväzáci koncernového podniku Tesla Bratislava usporiadali na Kolibe v Bratislave Šarkaniádu. — Mottom Šarkaniády bol mier, ktorý sa v mnohých podobách zjavoval na lietajúcich drakoch.* Aj substantívum *šarkaniáda* je príznakové slovo a označuje sa ním akcia, pri ktorej sa spoločne púšťajú papierové hračky na špagáte do vzduchu.

Rozdávanie darčekov sa označilo príležitostným slovom *darčekiáda* (Práca, 2. 12. 1986, s. 6): *Lenže problém je v tom, že pred tým, než*

nadíde chvíľa darčekiády, vypukne panika. Prípona *-iáda* sa v slove *darčekiáda* pripája k zdrobnenému základu. Aj slovo *darčekiáda* je príznakové slovo. V príležitostnom slove *oblátkiáda* bola v základe dlhá samohláska *á: Oblátkiáda na dlhé lakte* (Nedeľná Pravda, 31. 1. 1986, s. 7). V citovanom príspevku sme upozornili, že pred príponou *-iáda* sa dlhá slabika slovotvorného základu skracuje: *veterán — veteraniáda, karikatúra — karikaturiáda.* Aj v príležitostnom a príznakovom slove *oblatkiáda* sa dlhá slabika základu má skracovať. Neústrojne je utvorené slovo *sankaniáda: Mikrofórum, TKM, TJ Iiskra Harrachov, ZO SZM Crystalex Harrachov usporiadajú 18. februára Sankaniádu* (Práca, 19. 1. 1989, s. 6). Prípona *-iáda* sa má pripájať k slovotvornému základu *sank-*, a nie k *sankan-: sankiáda,* nie *sankaniáda.* Autor slova *meoptiáda* si bol vedomý, že toto slovo je príznakové, preto ho dal do úvodzoviek: *Bratislavská „meoptiáda" dôstojnou 15. olympiádou.* Príležitostným slovom *meoptiáda* sa označili športové súťaže pracovníkov Meopty. Príležitostným slovom *amerikaniáda* sa označovala olympiáda na americký spôsob: *Olympiáda zvaná amerikaniáda. — Amerikaniáda, ako mnohí komentátori z viacerých príčin nazvali túto olympiádu, sa, pravda, ani zďaleka neobmedzovala iba na takéto a podobné otvorené prejavy nacionalizmu* (Pravda, 16. 8. 1984, s. 8). V denníku Práca (23. 1. 1988, s. 7) sme sa stretli s príležitostným slovom *textiliáda: Textiliáda. — História textiliády, jej príčiny a širšie okolnosti stojí za to pripomenúť.* Slávnostný záver veľkých motoristických športových podujatí, keď šťastný víťaz poriadne roztrasie maxifľašu šampanského vína a potom so vzácnym mokom postrieka jasajúci dav činiteľov a divákov, označil autor reportáže slovom *šampusiáda: Šampusiáda* (Šport, 9. 7. 1987, s. 4). Od všeobecného podstatného mena *lazár* je utvorený príponou *-iáda* názov divadelnej hry *Lazariáda: S Mariánom Labudom o Lazariáde, Vesničke a všeličom inom. — Jedným z jej pozoruhodných momentov bolo uvedenie Radičkovovej Lazariády, kde takmer poldruha hodiny je jediným aktérom na scéne štúdia S Marián Labuda* (Práca, 8. 8. 1987, s. 6). Od vlastného mena *Kolumbus* je utvorené príponou *-iáda* dejové substantívum *kolumbiáda: Rok 1992 bude rokom Španielska: Kolumbiáda a olympiáda* (Nové slovo, 11. 6. 1987, s. 24). Od vlastného mena *Maradona* je príponou *-iáda* utvorené substantívum *maradoniáda: Maradoniáda. — Trio Maradonovcov nastúpilo s číslami osem, deväť a desať ...* (Práca, 19. 7. 1986, s. 16). Reláciu so strýkom Marcinom nazvali v Československom rozhlase v Bratislave *marciniádou* (18. 1. 1988, 19.00 hod.). Podľa vlastného mena *Hilsner* je pomenovaná aféra *hilsneriáda: Iné významné, vysoko konfliktné Masarykove vystúpenia sa spájajú s aférou známou ako „hilsneriáda". — Pripomeňme pritom, že v čase „hilsneriády" rozvíjal svoju činnosť ...* (Pravda, 14. 9. 1987, s. 3). V Nedeľnej Pravde

(30. 10. 1987, s. 12) sme zaregistrovali podobu *karlovaryáda,* utvorenú od miestneho názvu *Karlove Vary* (v češtine *Karlovy Vary): Karlovaryáda. — Sprvoti tie karlovaryády mali poctivý zdravotný zmysel.* Príležitostné a silno príznakové slovo by však malo mať podobu *karlovariáda,* a nie *karlovaryáda.* Príležitostným slovom *karlovariáda* sa označuje pobyt, liečenie, rekreácia v Karlových Varoch.

V spisovnej slovenčine existuje viac pomenovaní deja utvorených od pomenovaní osôb i vecí príponou *-iáda,* napr. *olympiáda, univerziáda, spartakiáda, napoleoniáda, faustiáda* atď. Analogicky podľa týchto slov vznikajú príležitostné slová utvorené od cudzích, ale aj domácich základov (hybridné slová), ktoré sú však silno príznakové, napr. *haluškiáda, šarkaniáda, darčekiáda, oblatkiáda, sankiáda, amerikaniáda, marciniáda, maradoniáda, kolumbiáda* atď.

P. Odaloš vo svojom príspevku ukázal, že podstatné mená s príponou *-iáda* možno rozdeliť do niekoľkých skupín: *1.* pomenovania, ktoré označujú športové hry (z nových slov uvádzaných v príspevku sem patrí slovo *meoptiáda, textiliáda,* ale aj *amerikaniáda), 2.* pomenovania, ktoré označujú kultúrne a iné podujatia, akcie a pod. (sem patria slová *sankiáda, haluškiáda, šarkaniáda, darčekiáda, oblatkiáda, šampusiáda), 3.* pomenovania afér alebo udalostí a akcií spojených s menom osoby (sem patria slová *hilsneriáda, kolumbiáda, marciniáda).* Slová rozoberaného typu využívajú najmä publicisti, oživujú nimi jazykový prejav a dynamizujú ho. Príznakovosť väčšiny týchto slov si autori textu uvedomujú, preto ich často dávajú do úvodzoviek.

Jozef Jacko

Chala

V špecializovaných predajniach s pekárskym a cukrárskym tovarom sa sporadicky objavujú výrobky, ktorých názov *chaly* (v 1. páde jednotného čísla *chala,* čítané s *ch)* sa nenachádza v žiadnom dostupnejšom lexikografickom diele.

Podstatné meno *chala* označuje jemné pečivo vyrábané zo sladkého cesta, ktoré má po dotvarovaní v ideálnom prípade podobu orientálneho turbanu a konečný výzor získa povrchovou úpravou (potieraním náhradkou vajec a posypaním makom). Podobným spôsobom sa pripravujú aj iné pekárske produkty, ktoré sa v učebnici M. Müllerovej a J. Skalického Spracovanie múky I pre 1. ročník SOU učebného odboru pekár (Bratislava, Alfa 1988, s. 47n.) súhrnne označujú dvojčlenným združeným pomenovaním *vianočkové pečivo.* V tejto skupine sú zahrnuté výrobky väčšej hmotnosti, tvarovo náročnejšie, pripravované

z hustejšieho cesta, napr. *vianočka* (Krátky slovník slovenského jazyka, Bratislava, Veda 1987, s. 292 uvádza aj synonymá *pletenák, pletenec, pletenica), mazanec, rolka* (strojovo tvarovaná vianočka), *štôla, makovka* (drobné pečivo pletené alebo tvarované rezaním a posypané makom). *Chala* sa čiastočne ponáša na *briošku* (KSSJ, s. 53), ale má väčšie rozmery a odlišnú hmotnosť — buď 120, alebo 230 gramov. Dvojčlenný názov *veľká brioška* dostatočne nevystihuje odlišnosti medzi výrobkami.

Špecifický technologický postup — formovanie dlhšieho valčeka z cesta, resp. aj inej látky do patričnej podoby — je často charakteristický aj pre rôzne nečokoládové orientálne cukrovinky, napr. *rahat, sučuk, turecký med,* ktoré sú označované spoločným termínom *chalvy* (zriedkavo aj *halvy,* jednotné číslo *chalva/halva;* podľa Technického naučného slovníka. 2. E — J. 2. vyd. Praha, Státní nakladatelství technické literatury 1982, s. 333). Je možné, že príbuznosť technológie pri zhotovovaní výrobkov označených slovom *chalva* prechodom z orientálnych prostredí (turečtina) cez bulharčinu do slovenčiny, ich modifikáciou a udomácnením vplývala aj na podobu termínu *chala.*

Jedna z charakteristických činností pri výrobe chaly — úprava cesta špirálovitým spôsobom do tvaru turbana — spája potravinárstvo s oblasťou textilnej výroby. Vo francúzštine podoba *chāle* označuje veľký kus látky, ktorú Orientálci používajú na zhotovenie turbanov, rôznych pásov a pod. Z hindského *shal* prechodom do perzštiny a odtiaľ do iných jazykov vzniklo známe slovo *šál* (podľa Grand Larousse de la langue française en six volumes A — Cip, tome I. Librairie Larousse, Paris 1971, s. 657). Pomnožné podstatné meno v pôvodnej neadaptovanej podobe *chaly* (príp. s výslovnostným variantom *šali)* sa ako termín vyskytovalo aj v češtine a označovalo tkaninu z jemnej česanej vlny podobnú vlnenému mušelínu (Teyssler — Kotyška: Technický slovník naučný. V. Praha, Borský a Šulc 1930, s. 554). Súbor spoločných sémantických príznakov (východisková podoba predmetu, jeho finálny tvar, proces formovania) a čiastočne aj hlásková ustrojenosť mohli takisto spolupôsobiť pri motivácii vzniku slova *chala.* (O zákonitostiach prechodu pomenovaní z jedného jazyka do iného sa najnovšie píše aj v štúdii Kráľ, Á. — Bartoš, J.: Výslovnosť francúzskych osobných mien v slovenčine. Slovenská reč, *54,* 1989, s. 22n.)

Pomenovanie *chala* je neologizmus. Systémovo sa zaraďuje k podstatným menám ženského rodu a vytvára úplnú paradigmu so skloňovaním podľa vzoru *žena.* Spĺňa podmienky praktického, úsporného a jednoznačného dorozumievania.

Vladimír Patráš

Snenie, snívanie, usínanie

Pri jednom koncerte reprodukovanej hudby v rekreačnom zariadení uvádzala programová referentka Schumannovu skladbu *Snenie* ako platňu, ktorá má človeka priviesť k spánku. Dávala názov *Snenie* do súvislosti s usínaním. Jej poznámka vyvolala po koncerte diskusiu. Prečo?

Snenie a *usínanie* sú síce formálne blízke slová, ale svojím významom sa odlišujú. Usínanie je postupné prechádzanie do spánku, čiže je to jemnejšie, poetickejšie označenie procesu zaspávania. V spánku môže mať človek nejaké sny, môže uňho nastať snívanie. Slovo *snívanie* so základným významom „predstavovanie si vo sne" má aj prenesený význam. Môže sa ním označiť túžobné premýšľanie o niečom, čo nemáme, čo by sme chceli mať. K slovu *snívanie* v takomto prenesenom význame má blízko výraz *snenie.* Označuje sa ním citový stav, keď v citoch, myšlienkach a spomienkach blúdime za niečím, čo sme zažili alebo by sme chceli zažiť. Sloveso *sniť* i slovesné podstatné meno *snenie* nie je bežné slovo slovnej zásoby, ale má knižný (poetický) ráz. Známe je práve z pomenovania obľúbenej Schumannovej skladby.

Pri formálne blízkych slovách si treba uvedomiť presne ich obsahovú náplň a uvážiť, ktoré z nich použiť v danom jazykovom prejave. Z trojice blízkych výrazov *usínanie* označuje skutočné (fyziologické) zaspávanie, slovo *snívanie* označuje predstavovanie si vo sne, ale v druhom význame aj túžobné premýšľanie, rojčenie; slovo *snenie* vyjadruje istý citový stav spojený so spomienkami a túžbami a má knižný ráz. Každé z týchto troch slov má vymedzené miesto v slovnej zásobe spisovnej slovenčiny.

Konštantín Palkovič

SPRÁVY A POSUDKY

Ako sa stať dobrým rečníkom

(FINDRA, J.: Stavba a prednes rečníckeho prejavu. Martin, Osveta 1989. 168 s.)

Popri každodenných povinnostiach a radostiach prináša život aj slávnostné a sviatočné chvíle. Jedinečnosť takýchto okamihov pri oficiálnych podujatiach umocňuje hovorené slovo pracovníkov zborov pre občianske záležitosti. Očakáva sa od nich kultúrny a kultivovaný ústny prejav, ktorý potvrdzuje znalosť rečníckeho prejavu a je výsledkom cieľavedomej práce s konkrétnym textom. V snahe pomôcť profesionálnym (ale aj príležitostným) rečníkom v ich spo-

ločensky dôležitej práci vychádza účelová publikácia J. Findru *Stavba a prednes rečníckeho prejavu,* v ktorej sa populárno-náučnou formou sprístupňujú základné informácie zo štylistiky, z rétoriky a z prednesu oficiálneho prejavu.

Úvodná kapitola nazvaná *Jazyková komunikácia, rečnícky text, rečník* oboznamuje čitateľa s funkciou jazykových prostriedkov v komunikácii, osobitne v oficiálnom prostredí občianskych obradov. Autor uvádza rečníka do komunikačného priestoru a oboznamuje ho s pravidlami komunikácie. Zdôrazňuje, že k základným predpokladom pôsobivého ústneho prejavu patrí nielen spôsob prednesu, ale aj dodržiavanie zásad spisovnej výslovnosti. Poukazuje na to, že popri obsahovo-myšlienkovej výstavbe jazykového prejavu je dôležité aj jeho kompozičné stvárnenie. Celková harmónia je výsledkom úsilia o dialektiku medzi obsahom a formou hovoreného slova.

V kapitole *Charakteristika a klasifikácia ústnych jazykových prejavov* sa sprostredkúvajú poznatky o fungovaní štýlotvorných činiteľov pri tvorbe a realizácii ústnych prejavov. Z hľadiska praktického používania je dôležitá charakteristika monologických a dialogických ústnych prejavov, v ktorej sa jednoznačnými formuláciami vymedzuje ich funkcia v komunikácii a aj okolnosti, ktoré musí rečník brať do úvahy, aby ju prostredníctvom slova splnil.

Základným výstavbovým prostriedkom jazykového prejavu — slovu a vete — a kompozícii je venovaná kapitola *Obsahovo-tematická a jazykovo-štylistická stavba rečníckeho prejavu.* K štylistike jazykových prostriedkov sa v nej pristupuje cez kontakt so základnými štylistickými pojmami klasickej štylistiky (jazykový prejav, text, textová jednotka, konexia textu a konektory, kompozičné postupy), ale pracuje sa takisto so základnými pojmami z teórie komunikácie (komunikačný zámer, komunikačný plán, komunikačná situácia). Na takto vymedzenom teoretickom pozadí sa interpretuje a dokazuje sila slova a zdôrazňuje sa, že „v rečníckom prejave práve cez slovo sa zabezpečuje jazyková čistota, primeranosť, zreteľnosť a ozdobnosť..." (s. 47). Presvedčenie o tom, či zvolený lexikálny prostriedok je štylisticky vhodný, môže čitateľ publikácie získať po oboznámení sa so štylistickou klasifikáciou slovnej zásoby. Pre rečníka príležitostných prejavov je dôležité vedieť, ako prakticky, v texte využívať nepriame pomenovania a ostatné štylistické figúry. O ich estetickej funkcii sa dozvedá z rozboru konkrétnych textov. Pri štylistike vety sa osobitná pozornosť venuje expresívnym syntaktickým konštrukciám, ktoré sa v rečníckych prejavoch vyskytujú často. Túto problémovo bohatú a pre používateľa v mnohom inšpirujúcu kapitolu uzatvára výklad venovaný odstupňovaniu textu v rečníckom prejave.

Prednes rečníckeho prejavu je názov poslednej kapitoly, rozčlenenej do 11 podkapitol. Autor v nej v kondenzovanej podobe sprostredkúva výklad základných pojmov (výrazný prednes, umelecký prednes, interpretácia, interpretačný zámer, výslovnostné štýly) a poukazuje na ich osobitosti v súvise s prednesom rečníckeho textu. Funkciu prozodických javov (intonácia, pauza, tempo, rytmus, prízvuk, intenzita) dôkladne a precízne ilustruje na vhodne volených ukážkach. Odôvodňuje premyslené využívanie mimojazykových prostriedkov rečníka, upozorňuje na jeho individuálnu kinetiku. Kapitolu, a vlastne celú publikáciu, končí autor hodnotením prednesu rečníckeho textu ako komplexného javu a zodpovedaním otázky, ako sa stať dobrým rečníkom.

Účelová publikácia J. Findru *Stavba a prednes rečníckeho prejavu* sprostred-

kúva teoretické poznatky autora spolu s jeho lektorskými skúsenosťami z práce v ZPOZ a vlastnú teóriu umeleckého prednesu. Takéto východiská sú zárukou, že sa pracovníkom krajských a okresných osvetových stredísk a profesionálnym pracovníkom zborov pre občianske záležitosti dostáva do rúk teoreticky premyslená a metodicky vydarená publikácia. Vzhľadom na aktuálnosť otázok týkajúcich sa kultúry ústneho prejavu ju odporúčame do pozornosti nielen príležitostným rečníkom, ale všetkým, ktorí pravidelne alebo len sporadicky verejne vystupujú.

Jana Klincková

Nový typ memoárov

(HORSKÝ, Š.: Vidieť svet ušami (20 hodín s rádiom). Martin, Osveta 1988. 247 s.)

Recenzovaná knižka vlastne patrí do radu memoárov, pamätí, ktoré píšu naši poprední kultúrni a verejní činitelia. Ale na rozdiel od skutočných memoárov, zahrnujúcich vlastné rozprávanie príslušných osôb, uplatňujú sa aj memoáre takrečeno z druhej ruky. Pamäti J. Gondu spracovala redaktorka, pamäti J. Stanislava spísal jeho syn I. Stanislav. Aj Š. Horský napísal memoáre kohosi iného, lenže to nebola osoba, lež verejná inštitúcia — rozhlas, inštitúcia, ktorá zaujíma popredné miesto v našom živote.

Azda práve z tohto popredného miesta rozhlasu vyplýva neobyčajná faktografická nasýtenosť knižky. No na druhej strane z povahy autora, z jeho rozprávačských a štylistických schopností vyplýva zasa pútavosť rozprávania. Upúta už aj sám názov — *Vidieť svet ušami*, podložený aj mottom o Pyranovi a Tisbe od W. Shakespeara. Pozoruhodné je aj rozvrhnutie látky: autor svoje rozprávania rámcuje do 20 hodín, lebo rozhlas vysiela denne od štvrtej do dvadsiatej štvrtej hodiny. Ale vlastnou motiváciou nie je tento rozsah, resp. čas vysielania; hodiny sa tu chápu skôr ako lekcie v učebnici cudzieho jazyka, lebo každá hodina má svoju tému. Témy sa dotýkajú predovšetkým ľudí, v menšom rozsahu inštitúcií. Príslušnosť k rozhlasu sa zdôrazňuje aj v názvoch kapitol — lekcií, v ktorých sa uplatňujú spojenia, resp. výrazy ako *rozhlasový krasopis, rozhlasové inšpirácie, rozhlasové akordy*, ale aj *rozhlasoví bežci, spravodajcovia, ťažkoodenci*, i *generáli a škriatkovia*. Celý obsah je zarámovaný zvučkami: *Namiesto zvučky čiže na úvod*, resp. *Namiesto zvučky čiže na záver*.

Možno sa toto členenie a rámcovanie bude zdať vyumelkované. V každom prípade vidieť na ňom, že ho vymýšľal i realizoval homo doctus, autor so širokým vzdelaním vo svojej životnej oblasti a poučený aj súčasnou prózou. Tento dojem učenosti či vyumelkovanosti sa však vhodne zoslabuje vlastným obsahom rozprávania i osobitým štýlom. Sám autor pritom ostáva v úzadí: až na s. 237 sa priznáva, že mu ide o postihnutie atmosféry a mikroklímy za mikrofónom — v zámikrofóní. Zato však nespočetnekrát oslovuje čitateľa. Hneď v úvode je výzva: *Poď s nami, milý čitateľ, plávať riekami a oceánmi všadeprítomných rozhlasových vĺn* (4). Alebo: *Nemysli si však, milý čitateľ,*

že to nebýva aj naopak (60). Nepriame oslovenie sa často realizuje aj v druhej osobe: *Keď na nič neprídeš, si len opisovač, možno zručný kreslič* (67).

Funkciu zatiahnuť čitateľa do spoločného uvažovania s autorom majú aj časté otázky. Napr. *Už je to tu, senzácia. Ale čo je to, ako sa to volá* (9); *Vari nie je gratulácia smrteľne vážna vec?* (25); *Lež spokojne sa môžeme opýtať, kohože to triaja britský novinár?* (85); *A prečože? Veď všade orú. Akáže múdra myšlienka sa z tohto postrehu môže narodiť? Ba veru múdra* (82).

Funkciu zainteresovať čitateľa majú aj krátke, jednovetné či jednoslovné komentáre. Napr. *Rozhlas naruby. Aj svet naruby!* (84) *A naopak: A v čomže je tu veľká publicistika? opytuje sa ktosi. V najjednoduchšom imperatíve žurnalistickej etiky „povedať slovo v pravý čas"* (99); *Moncoľ — rozprávač* (38).

Ako poučený autor sa Š. Horský ukazuje aj v tom, že pohotovo a pritom na vhodnom mieste vie uvádzať rozličné udalosti z verejného i politického života súvisiace s rozhlasom. Napr. že de Gaulle dal vojakom tisíc tranzistorov a potom rozhlasom vydal vojakom pokyn, aby sa pridali k parížskej vláde a tým zmarili protifrancúzske povstanie (20). A prirodzene, prináša tie najpestrejšie spomienky, príhody a udalosti, týkajúce sa samého rozhlasu a jeho pracovníkov. Necháva pred očami čitateľov defilovať skoro nespočítateľný katalóg pracovníkov: niektorí sa len mihnú svojím menom, k iným pripája rozličné príhody a spomienky (k takým patrí napr. G. Zelenay).

Svoje výklady osviežuje Horský aj citovaním básnikov: na začiatku je to báseň V. Turčányho *Tá rádiová stupnica* (10), na konci Kondrótov *Môj rozhlas* (236), no spomína aj M. Válka, M. Rúfusa a P. Koyša. Občas však aj sám zaradí do textu nenápadný obraz. Napr. *Loď svetového spravodajstva sa rúti ďalej* (87); *Sme na dobrý svetelný rok vzdialení od toho, aby sme pomkýnali k nimbu geniality človeka pri mikrofóne* (69); *V každom človeku sedí neurón zvedavosti, v spravodajcovi by ich mal byť celý regiment, pracovať musia deň i noc, v piatok aj sviatok* (82); *Základom rozhlasového majstrovstva je pôsobiť na siločiary žitia človeka* (35).

K vyjadrovacím prostriedkom Š. Horského patrí aj hra so slovami. Napr. *živé vysielanie ponúka poslucháčovi perličky hodné Roháča, za každým rohom, čoby, za každým slovom* (60); *Teória bije na zvon pohotovosti v obidvoch rovinách* (80); *„Malý zvuk", mikrofón, posiela malý zvuk na veľkú cestu okamihu* (172).

Do tohto radu patria aj dobre zvolené neologizmy, napr. *rozhlasovanie, stručnohovorenie, rozhovorár, počúvateľ, krásohlas, čarohlasy, astrorekordér, chválospevník, ročník* (silvestrovský program — vysielaný raz ročne), *zámikrofónie, zákamerie, zvukomorňa, hlukomorňa, rádiový rozhlasovateľ.*

Je prirodzené, že osobitnú pozornosť venuje autor problematike jazyka. Poukazuje na konkrétne príklady nevhodného odborníčenia, zneužívania cudzích slov a hromadenia skratiek, ale aj na nesprávne slová, na nesprávnu výslovnosť domácich i cudzích slov, na nesprávnu výslovnosť cudzích mien. Ako v celej práci, ani tu sa nevyhýba citovaniu. Na podporu svojich myšlienok uvádza nielen M. Válka, ale aj J. Kostru (*Ani reč ľudská nie je plané semä. Je rovná chlebu, živí nás* — 121), ba aj výrok Konštantína Filozofa: *Reč naša je vždy rečou mužných činov. Slovo bez zmyslu je lživé a lož je hriech* (115 — podľa M. Ferka v Svätoplukovi).

Na záver možno len opakovať, že Š. Horský sa vo svojej knihe prezentuje skutočne ako poeta doctus, lepšie povedané analista doctus: vo svojich rozhlasových análoch sa ukazuje ako znalec problematiky, pamätník mnohých udalostí, ale aj ako majster rozprávania, nenútene prechádzajúceho do poučovania. Jeho knižka tak nie je len memoárovou oslavou rozhlasovej práce, ale i jej nevtieravou učebnicou.

Ján Horecký

Trocha netradičný slovník

(Collins Cobuild English Language Dictionary. Collins, London—Glasgow 1987. 1783 s.)

Skupina lexikografov (zoznam autorov je o niečo, resp. niekoľkokrát dlhší než v KSSJ) z Birminghamskej univerzity pod vedením Johna Sinclaira a za pomoci kybernetiky a kybernetikov pripravila po niekoľkoročnej (7), ako sami píšu, mravčej práci slovník, ktorý svojou formou narúša kánony tohto strohého žánru. Autori predkladajú slovník, v ktorom významy jednotlivých slov skutočne vykladajú a neobmedzujú sa na zachytenie podstatných identifikačných a sémantických príznakov, ako to lexikografická tradícia žiada. Autori sami tvrdia, že ich slovník je presnejší než iné podobné slovníky, pretože sa odlišuje druhom informácie, ktorú podáva, kvalitou informácie aj samotným podaním informácie. To, či je kvalita skutočne lepšia, môže rozhodnúť iba dlhodobé používanie a porovnávanie s analogickým typom slovníka. V každom prípade možno povedať, že autori sa usilujú o lingvistickú objektivitu a o čo najprístupnejšie vyloženie významov, čo slovník priam predurčuje ako príručku pre cudzojazyčných študentov angličtiny. Podanie informácie v slovníku je skutočne dosť netradičné. Nápadné je v prvom rade to, že výklad sa podáva formou súvislého textu, pričom prevažuje snaha o výklad opisom. Súvislý, resp. takmer súvislý text je umožnený najmä tým, že na podrobnú slovnodruhovú a gramatickú charakteristiku, ako aj na charakteristiku systémových vzťahov slova v slovnej zásobe je vyčlenený osobitný stĺpec a priamo pri heslovom slove sa uvádzajú iba niektoré gramatické tvary — 3. osoba jednotného čísla prítomného času, činné a trpné príčastie a minulý čas pri slovesách, plurál pri podstatných menách a desubstantívnych adjektívach, ďalej komparatív a superlatív pri prídavných menách — a výslovnosť. Výslovnosť sa uvádza aj vtedy, ak slovo mení slovnodruhovú charakteristiku a s ňou výslovnosť (napr. slovo *record*). Nasleduje sám výklad, ktorý má formu formalizovaných viet v závislosti od slovného druhu, od toho, či ide o priamy alebo prenesený význam, atď. Výklad pri substantívach má formu *X je...* (napr. *Dvere sú...*), pri slovesách *Ak niečo X, tak sa to...* (napr. *Ak niečo rastie...*) alebo *Ak vy niečo X, tak...* (napr. *Ak niečo zrušíte...*), pri adjektívach *Ak je niečo X,...* (napr. *Ak je niečo modré,...*) alebo *Ak o niečom poviete, že je X* (takýto výklad je zväčša pri prenesených významoch). Klasické štylistické kvalifikátory chýbajú. Ak sa slovo vymyká z normy, ak je

štylisticky príznakové, resp. ak je súčasťou sociálnej alebo geografickej variety, prípadne nie je všeobecne dostatočne známe, uvádzajú sa o tom poznámky vo forme vety za výkladom významu. Pritom veta je štylizovaná tak, aby čitateľ nadobúdal dojem, že takúto kvalifikáciu nepripisuje slovu autor slovníka, ale naopak, aby získal presvedčenie o uzuálnom začlenení kvalifikovaného slova, napr. *Niektorí ľudia toto slovo používajú vtedy a vtedy* alebo *Niektorí ľudia si o tomto slove myslia, že...* alebo *Toto slovo sa používa...* Ďalej sa slovník už drží klasického slovníkového postupu. Nasleduje exemplifikácia, ktorá vychádza z excerpovanej literatúry (zoznam je uvedený); príklady autori — podľa vlastných slov — prispôsobovali tak, aby dávali obraz o skutočnom používaní jazyka; sem zahŕňajú aj frazeologizmy. Odvodené slová, ktoré nemenia význam základového slova, sú prihniezdované. Frazeologizmy sa uvádzajú pri každom plnovýznamovom slove, ktoré je vo frazeologizme zastúpené, ale vysvetľujú sa iba na jednom mieste, pri slove, ktoré je stálou zložkou frazeologickej jednotky (napr. frazeologizmy *cat got your tongue* a *lost the tongue* (stratiť reč) sú vysvetlené len pri slove *tongue).* Autori slovníka sa podľa vlastných slov chceli vyhnúť akejkoľvek diskriminácii, najmä rasistickej a diskriminácii niektorého pohlavia prostredníctvom uprednostňovania niektorého rodu (mužského alebo ženského), ktorú by používateľ slovníka mohol pri čítaní pocítiť. Tento aspekt sa do slovníka vnáša nielen objektivizačným dištancovaním sa od úzu pri štylistickej a uzuálnej kvalifikácii, ale napríklad aj tak, že pri výklade významu slov sa zásadne používa plurálová forma (tam, kde je to možné a potrebné, napr. pri slovesách), aby sa predišlo „diskriminácii" niektorého pohlavia. Znamená to asi toľko, že výklad typu *Ak je niekto pekný, tak je taký a taký* by bol neprijateľný, pretože sa tu uprednostňuje mužský rod. (Angličtina má samozrejme typologické predpoklady na to, aby sa takejto „diskriminácii" mohla vyhnúť, v slovenčine ako vo flektívnom jazyku by to bolo asi nemožné a našťastie z nejazykových dôvodov aj nepotrebné.)

Zaujímavo a pritom veľmi komplexne je spracovaná gramatická charakteristika slovníkových jednotiek. Je na ňu určený osobitný stĺpec, takže je bohatšia a diferencovanejšia, než to je v klasickom type slovníkov, a nenarúša sa pritom možnosť súvislého sledovania výkladového textu. Dôležité je aj to, že pomerne veľký priestor umožňuje gramaticky podrobne charakterizovať každú lexiu, t. j. slovo v každom zmenenom alebo posunutom význame. Gramatická charakteristika obsahuje v prvom rade slovnodruhovú charakteristiku, potom údaje potrebné pri tvorení gramaticky správnej výpovede (či substantívna lexia patrí medzi počítateľné alebo nepočítateľné, či sloveso je plnovýznamové alebo pomocné atď.), nakoniec údaje o spájateľnosti lexie.

V tom istom stĺpci ako gramatická charakteristika je aj miesto na charakteristiku systémových vzťahov lexie v slovnej zásobe (najčastejšie sa uvádza hyperonymum, antonymum a najbližšie synonymum).

Poriadok v slovníku je prísne abecedný a to sa týka aj lexikalizovaných slovných spojení, ktoré zaraďujú medzi ostatnú (jednoslovnú) lexiku (napr. spojenie *air base* je pred slovom *airbed).* Ak treba rozlíšiť medzi troma slovami zloženými z rovnakých písmen, najprv sa uvádzajú malé písmená, za nimi veľké a napokon prvky s interpunkciou (poradie *am, Am., a.m.).* Toto pravidlo sa narúša iba pri frázových slovesách, ktoré sa uvádzajú spolu, ak

majú rovnaký význam a sú utvorené od jedného slovesa *(ge off, get out)*, pričom medzi nimi môže byť aj iné frázové sloveso *(get on)*.

Pri výbere slov sa bralo do úvahy frekvenčné hľadisko. Pomocou počítača vybrali autori z korpusu 20 miliónov slov asi 50 tisíc najpoužívanejších. Pri výklade významov autori dávali na prvé miesto ten, ktorý sa synchrónne pociťuje ako základný, potom postupovali podľa frekvenčného hľadiska (počet použití lexie /formálno-obsahovej jednotky spájajúcej jednu slovnú formu a jeden význam/ v korpuse textov), nakoniec uplatňovali postup od zmyslovej konkrétnosti k abstraktnosti označovaného. Veľkú pozornosť autori venovali podrobnej charakteristike neplnovýznamových slovných druhov (spojky a predložky). Trend presného opisu týchto relatívne stabilných druhov je nakoniec v svetovej lexikografii i jazykovede veľmi zreteľný.

Autori venovali pozornosť aj jazykovej správnosti. Sami sa považujú za konzervatívcov (hádam aj preto je výslovnosť všade podľa príručky Received Pronunciation, čo je obdoba kodifikačných príručiek), na druhej strane však zdôrazňujú rešpektovanie úzu a to, že pri svojom opise vychádzali zo živého a skutočne používaného jazyka a neodpisovali z už existujúcich slovníkov.

Na záver možno konštatovať, že *English Language Dictionary* je progresívny typ slovníka, v ktorom je slovo skutočne komplexne systémovo charakterizované. Pozoruhodné je autorské úsilie podávať jazykové fakty ako objektívne existujúce a nevnášať subjektivizujúce hodnotenia (samozrejme pri politických termínoch by sa dalo diskutovať, kde je hranica objektívne existujúceho bežného významu slova a subjektívneho hodnotenia). Otázkou však ostáva, či je potrebná a užitočná taká nákladná forma výkladu významu. Na to však môže odpovedať iba používateľská prax.

Emil Pícha

Nárečové výrazové prostriedky v próze

(MORAVČÍK, Š.: Sedláci. Bratislava, Smena 1988. 196 s.)

Ako rodák z Jakubova podáva Štefan Moravčík plastický opis života na záhorskej dedine, a to z autopsie. Pritom v mnohých epizódach prenikajú aj autobiografické prvky, no občas aj stopy čitateľskej skúsenosti.

Prejavuje sa to — táto skúsenosť — aj v tom, že Š. Moravčík rád pracuje s cudzím textom. Napr. z M. Kukučína cituje (s. 135): *„Bratia pod Tatrami, von zo stariny! Duch novoty pomladí vášho ducha: vyženie do sviatočných bujných mládnikov, obsype sa novými kvetmi"*. Len akoby mimochodom pripomína, že to sú slová Lukáša Blahoseja (Krasoňa), a potom pokračuje (už bez úvodzoviek, takže sa stiera hranica medzi Kukučínovým a Moravčíkovým textom): *Oko sa zažalo svätým ohňom oduševnenia. Áno, ideme nie do svitu, ale do ľadu: pomladiť sa treba dušou. Na hmotu štepiť ideál, premiesiť ju na živý ústroj, z ktorého kypí sila pre nové snaženie.*

Do citovaného textu vkladá svoj text, značne nesúrodý: *Hop stará, skoč mi sem! Bál sa, aby mu neušla. Čo by si počal?* A znova pokračuje citovaným

textom: *„Veda ho neobrodí, iba mu rozšíri známosti. Strom vedenia nerodí ovocie, z ktorého človek berie prvky dokonalosti...“*

Podobne sa Š. Moravčík pohráva aj s textom J. Hollého, pravda, bez úvodzoviek (s. 155): *Ber sa ke svéj, šťastný ženíchu, skúr ber sa k nevjesce.* (Toto je refrén z Hollého selanky *Slavomíl.*) A pokračuje: *Bez vuahy omdlívá lalija a tvoja krása bez tebja. Doscik sa už navzdychaua, trúchlivých slz naléua. Ber se ke svéj, ščastlivý ženíchu!*

O J. Hollého sa priamo opiera aj pri opise pútnikov idúcich do Mariatálu: *Vendel z úzkosťou pozoroval, ako sa formujú sväté pluky pútnikov „z Bystrice úrodnej, z Lamača, z Dúbravky, ze Stupavy znovu postavenej, ze Lozorna a Mástu... z Jablonového, z Levár, ze Sološnice, Lábu a Závodú...* (s. 66).

Ako cudzí text, odpočúvaný z úst ľudu, sa však vynímajú a vnímajú aj časté dialógy a rozličné povrávky, reprodukované v nárečovej podobe. Aspoň jeden príklad (s. 115): *Francku, daus koňom? — Dau. — Ale šak si im nemoseu moc dávat! — Šak sem im aňi moc nedau. — Ale šak si im nemoseu dat ňic. — Šak sem im aj ňic nedau.* Ľudový text sa ozvýva aj v katalógu obyvateľských prezývok (s. 149): *Jakubovjané — škrehári, Štvrčané — mravenčári, Zóhrané — cibulári (cvíbíčka jedzá), Uhrané — kolexi (kolex, daj vraha), Lábjané — jáderkári (majú jáderkové hody, suabé, tam nedostaneš masa), Hochštetňané — sysuári (maso si ze zubú vyštarovali a jedli makové), Kiripolčané — tí co sviňe kujú (Hen, tí kujú), Brodčané — psíčkári (lebo vraj psov jedávali;* na hodoch núkali hostí: *To je z kočky, to je ze psa), Dimburčané — u kerých jarmo leceuo* (keď videli prvé lietadlo), *Gajarané — oparistí, šalamúni (velice múdrí sa robjá, radzá sa jak Gajarané), Malačané — z Malacek ani kožka není dobrá.*

(Tu si dovolíme Moravčíka opraviť: Gajarané neboli oparistí preto, že u nich slovo *myslíte* znelo často do súmračného, šedivého oparu, ako cituje Moravčík zo Š. Gráfa, ale preto, že mali *opare*, kútiky okolo úst.)

Z povrávok — vlastne kratších ľudových textov — možno uviesť na ilustráciu len niekoľko: *Zjaviu sa jak v Jakubovje táčky* (nenazdajky); *Najčáž si zvyknút, potom to už volajak pújde. Enem ho!; Co mu tečú mozgy járkem?; Starečku, dajte mi tú faječku; Gde gdo plakau, každý stáu* (všetci plakali). *Ale dzite volade* (silný zápor).

Osobitné miesto vo výstavbovom pláne románu má záhorská ľudová poézia, často v podobe popevkov. Napr. *Končané — zvončané, išli našú ulicu, žrali h... užicú.* Podobnú funkciu majú aj iné ľudové texty, napr. pýtanie darov pre nevestu (s. 153): *Páňi hosti, páňi prítelé, včil vás pjekne prosím, namísto muadého žeňicha a namísto muadej nevjesty, aby ste jí byli nápomocní, na její zelený víneček, na její bívý čepeček, z grošem lebo dvoma* (— s istými odchýlkami od nárečovej podoby smerom ku spisovnosti).

Pozoruhodne a s jemným vkusom oživuje Š. Moravčík záhorskú lexiku, uvádzajúc do textu také slová ako *špiďúl* (špicatý predmet, napr. klinec), *cingilák* (cengáč), *luxák* (osobné auto), *chráp* (ústa, papuľa), *mrksla* (nepríjemná žena), *škouári* (školáci), *nešpidrný* (špinavý, nečistotný), *šidzit* (klamať), *zatafárit* (zapotrošiť), *cízňit sa* (tiesniť sa), *tošňa* (taška, kabela), *obtajlunk* (oddelenie), *pucunk* (bitka).

S Moravčíkovou záľubou v slove a hrách so slovom súvisí hromadenie synoným, spravidla v pospisovnenej podobe. Napr. *Rezali sme to hlava-nehlava,*

z celej sily mastili, pucovali, mydlili, šklbali a čepcovali (reč je o burine); *vyl a plakal, prestrašene bedákal, kvíkal a božekal, sťažoval sa na chlapov. Hostia sa schádzajú, dávajú si do nosa, ... strebú, lúchajú.*

Celé katalógy synoným zozbieral Š. Moravčík pri úvahách o smrti (s. 144): *Človek je len tráva, motýľ, čo sa hráva s hračkami. Z ničoho nič zatrasieš krpcami, hneď si hore bradou. Vystrieš sa, natiahneš a je po tebe. Odovzdáš dušu bohu, žene peniaze a odídeš do vonných záhrad, do večných lovíšť. Pohráš sa trochu s panenkou, s cingilákom — a natiahneš brká, otrčíš kopytá, pánboh ťa povolá. Zhasne ti svieca života, ktorá tak divo blčala, ospalo sa triasla, mihotala. Smrť ťa vezme do tanca, teba — stroskotanca, nezoderieš sa ako vrece. So svetom sa rozlúčiš, dušu bohu poručíš, zavrieš oči naveky. Bude po speve — vrany nad tebou nezakváču. Ako panna „hortis nágo", povalený horeznačky. Zahryzneš do zeme ako do zrelej oblinky, skapeš, zdochneš, odídeš do matičky ...*

Je tu mnoho alúzií, literárnych klišé, ľudových zvratov, ale aj ponášok na iné jazyky. Takéto pohrávanie so slovami niekedy vyúsťuje do rozličných zvukových alúzií. Už v podtitule Sedlákov čítame, že je to próza nás všetkých — ale je to zároveň aj úryvok modlitby „pros za nás hriešnych". Podobne nadpis kapitoly *Synkopy. Žena* sa parafrázuje ako *syn kopy sena.* Patria sem aj dvojice *pes — pesimizmus, jav — javor, kal — kaluž.*

Ako vidieť z našich útržkových poznámok (na fundovanú recenziu nie sme kompetentní), Š. Moravčík pri zobrazovaní života Záhorákov (bola by to skoro sága Jakubova, keby sa roztiahla na viacero zväzkov) výdatne využíva nárečové prvky, predovšetkým v dialógoch, ale aj v autorskej reči. A tu niet prísnej hranice medzi spisovným a nárečovým výrazom, často splývajú do svojráznej, obraznej, ľahko plynúcej výpovede. K tejto svojráznosti a ľahkosti patria nerozlučne aj slovné hry, ale aj využívanie cudzích textov.

Ján Horecký

SPYTOVALI STE SA

Bezplatne si vyzdvihnúť lístky na vrátnici. — S. V. z Bratislavy nás upozornila na záverečnú výzvu jednej pravidelnej rozhlasovej relácie: *Lístky* (na nahrávanie relácie) *si môžete bezplatne vyzdvihnúť na vrátnici Čs. rozhlasu.* Podľa pisateľky takéto vyjadrenie nemá logiku a výzva by sa mala formulovať ináč, azda najlepšie opisným spôsobom: *Lístky, ktoré sú bezplatné, môžete si vyzdvihnúť na vrátnici Čs. rozhlasu.*

Nelogické sa pisateľke zjavne vidí spájanie slovesa *vyzdvihnúť* s príslovkou *bezplatne.* Tomuto postrehu treba dať za pravdu aspoň v tom zmysle, že spojenie *bezplatne si vyzdvihnúť* pôsobí na naše jazykové vedomie novo, a teda do istej miery rušivo. Iba analýza významov jednotlivých komponentov spojenia ukáže, či je vyjadrenie *lístky si môžete bezplatne vyzdvihnúť na vrátnici* korektné.

Význam slova *bezplatný* sa vo výkladovom Krátkom slovníku slovenského

jazyka charakterizuje ako „konaný, poskytovaný bez platenia". Tento význam dokumentujú spojenia *bezplatné ošetrenie, bezplatné ubytovanie.* Príslovka *bezplatne* utvorená od prídavného mena má obdobný význam: „tak, že sa niečo koná, poskytuje bez platenia". Slovník slovenského jazyka príslovku *bezplatne* osobitne vykladá opisom „bez odmeny, bez honoráru" a synonymom *zadarmo.* Mimojazyková skutočnosť podmieňuje, že príslovka *bezplatne* sa najčastejšie spája so slovesami s významom dávania: *bezplatne poskytnúť niekomu niečo, bezplatne sa starať o niekoho, bezplatne obslúžiť, bezplatne niekomu odkázať majetok, bezplatne prepísať, vytlačiť niekomu niečo, bezplatne ubytovať, bezplatne darovať krv, bezplatne vyučovať.* Bezplatne sa však nielen dáva, ale i berie, prijíma. Svedčia o tom také bežné spojenia ako *bezplatne užívať byt, bezplatne dostávať stravu, bezplatne odoberať časopis, bezplatne navštíviť výstavu, čitáreň.* Do okruhu slovies so širokým významom „brania" možno zaradiť aj sloveso *vyzdvihnúť,* ktoré sa v Krátkom slovníku slovenského jazyka vykladá ako „vybrať niečo uschované, deponované", napr. *vyzdvihnúť si zásielku z pošty* alebo *vyzdvihnúť kufor z úschovne.* Na tomto príklade môžeme otestovať možnosť spájať príslovku *bezplatne* so slovesom *vyzdvihnúť.* Ak sú celkom bežné spojenia *bezplatne si uložiť kufor do úschovne, bezplatne si dať kufor do úschovne,* analogicky možno postupovať aj pri slovesách s protikladným významom: *bezplatne si vybrať kufor z úschovne, bezplatne si vyzdvihnúť kufor z úschovne.* Platenie alebo neplatenie sa logicky nevzťahuje na sám akt ukladania alebo vyberania, ale na okolnosť, že kufor je istý čas v úschovni (bezplatne alebo so zaplatením). Tak je to aj vo vete *Lístky si môžete bezplatne vyzdvihnúť na vrátnici.* Nejde o to, že sám akt vyzdvihnutia je „bezplatný", ale že za lístky, ktoré sa vyzdvihujú, sa neplatí. Príslovka *bezplatne* vyjadruje okolnosť v širokom zmysle, že niečo sa deje, koná bez platenia.

Mária Pisárčiková

Kľačačka. — M. S. z Nitry nám napísala: „V časopise Línia, zameranom na estetiku životného prostredia, som si prečítala informáciu o tom, že v škandinávskych krajinách — a najnovšie aj u nás — sa už niekoľko rokov vyrába nový a u spotrebiteľov veľmi obľúbený typ stoličky bez operadla, na ktorej sa sedí pokľačiačky. V spomenutom časopise tento typ stoličky predstavujú pod názvom *kľačačka.* Keďže som sa s týmto pomenovaním zatiaľ nestretla, zaujímalo by ma, či vyhovuje z vecného i jazykového hľadiska."

Nórska firma HAG už pred niekoľkými rokmi prišla na brniansky veľtrh s novým výrobkom, na ktorom sa sedí netradičným spôsobom, a to pokľačiačky. Tvorcovia nového typu stoličky, o ktorej nám napísala naša čitateľka, vychádzali z ergonomických zásad a usilovali sa rozložiť hmotnosť ľudského tela pri sedení na oveľa väčšiu plochu tak, aby sa nedeformovala chrbtica, uľahčilo sa dýchanie a podporil krvný obeh. Pri sedení na tejto stoličke chrbtica netrpí toľko ako pri sedení na klasických stoličkách. Táto stolička bez operadla sa skladá z dvoch oporných bodov: z čalúneného sedadla určeného na sedenie a z čalúnenej opory slúžiacej na podopretie kolien.

Pri výbere pomenovania tejto stoličky chceli jej slovenskí výrobcovia prime-

rane zvýrazniť to, že na stoličke sa sedí pokľačiačky. Pravda, presné opisné pomenovanie — *stolička na sedenie pokľačiačky* — je na označenie tohto výrobku až príliš nákladné a pri bežnom vyjadrovaní vôbec nevyhovuje. Preto bolo treba hľadať jednoduchšie pomenovanie, ktoré by malo oporu v ďalších názvoch z tejto oblasti. A tak sa zrodil dvojslovný názov *kľačacia stolička*, v ktorom sa prídavným menom bližšie vymedzuje určenie výrobku. Vhodne sa začleňuje do celej skupiny pomenovaní výrobkov nábytkárskeho priemyslu, v ktorých sa adjektívom spresňuje určenie výrobku: *pracovná stolička, oddychové kreslo, sedacia súprava, skladacia stolička, ptáčacie kreslo, polohovateľné lôžko.*

Úspornosť vo vyjadrovaní si vyžaduje popri dvojslovných, oficiálnych názvoch aj ich jednoslovné, univerbizované náprotivky. Preto z dvojslovného pomenovania *kľačacia stolička* vznikol univerbizačným slovotvorným postupom jeho jednoslovný náprotivok *kľačačka.*

V slovenčine už dávnejšie fungujú výrazy *kľačadlo,* resp. *kľakadlo.* Od nového typu stoličky sa kľakadlá, resp. kľačadlá odlišujú funkčne i významovo: ide o lavice na kľačanie.

Slovo *kľačačka* sa začleňuje medzi ďalšie podstatné mená utvorené príponou *-ačka* z dvojslovných pomenovaní, ako napr. *zasadacia miestnosť zasadačka, sedacia súprava — sedačka, dekoračná tkanina, látka — dekoračka, premietací prístroj — premietačka, ordinačná miestnosť — ordinačka.* Niektoré z týchto pomenovaní sa ešte pociťujú ako novšie a lexikografické príručky ich zatiaľ nestačili zachytiť (porov. *sedačka* vo význame „sedacia súprava", *dekoračka;* sem patrí aj názov *kľačačka),* ďalšie z nich sa už v jazykových príručkách uvádzajú, pravda, spolu s kvalifikátorom hovorové slovo. Týmto štylistickým údajom sa označuje, že ide o výrazy charakteristické pre hovorový štýl jazyka (porov. *premietačka, ordinačka).*

Pomenovania *kľačacia stolička* a *kľačačka* z jazykového i vecného hľadiska dobre vystihujú nový typ stoličky bez operadla, na ktorej sa sedí pokľačiačky.

Katarína Hegerová

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 23, 1989, č. 9. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc., člen korešpondent SAV. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Jarmila Macherová. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30 —, jednotlivé čísla Kčs 3 —. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v októbri 1989. Rukopis odovzdaný do výroby 6. 7. 1989. Registr. zn. F-7050.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1989

Cena Kčs 3,—

KUL
TÚRA
SLOVA